

“LA RÉSISTANCE N’A PAS ENCORE SON HISTORIEN”¹

■ *Verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Belgische historiografie (1944-2020)*

- Michèle Corthals en Babette Weyns -

Het is een foutief cliché te stellen dat er over het verzet in België tijdens de Tweede Wereldoorlog *weinig* werd gepubliceerd². De vraag wat ‘verzet’ was en wie het belichaamde, kent een geschiedenis die al voor het einde van de Tweede Wereldoorlog aanving en nog steeds doorloopt. Wie onderzoek doet naar het verzet dient zich dus te positioneren in een historiografische traditie, internationaal geïnspireerd maar met Belgische specificiteiten. Bijna 50 jaar na de bevrijding schreef historicus Etienne Verhoeyen dat de categorieën waarmee Belgische historici ‘het verzet’ tot dan toe begrepen het resultaat waren van de naoorlogse liquidatie van verschillende verzetsorganisaties en van de erkenningsstatuten die het verzet onderverdeelden volgens verschillende actievormen³. De administratieve afwikkeling van erkende gewapende verzetsgroepen en hun ‘erkenningssijver’ in de onmiddellijke naoorlogse periode had bovendien anachronistische geschiedenissen van diezelfde organisaties voortgebracht. Ze vertelden ons niets over de eerste motieven om toe te treden tot het verzet, laat staan dat ze iets bijleerden over het op poten zetten van een clandestiene organisatie⁴.

I. Inleiding

De vaststelling van Etienne Verhoeyen was niet nieuw. Ofschoon de verschillende verzets-categorieën zich leenden tot handige tools om de complexiteit van de oorlogswerkelijkheid te schematiseren, werden ze gehekel door zowel leidersfiguren uit het verzet na de bevrijding, als door verzetshistorici jaren later. Zo schreef voormalig verzetsman William Ugeux in 1971: “*Il y a eu presque autant de résistances qu’il y avait de résistants*”⁵. Hij markeerde daarmee een historiografisch kantelmoment. De drang om verzetstrijders onder één apolitieke en patriottische noemer te plaatsen had in de eerste fase na de oorlog weinig ruimte gelaten voor de sociale realiteit op het terrein. Daarin kwam geleidelijk verandering.

Om verzet te begrijpen bleek het immers van belang de maatschappij te kennen die dit fenomeen voortbracht. Onder andere in Frankrijk leidden dergelijke vaststellingen tot substantiële veranderingen in de geschiedschrijving over het verzet sinds de jaren 1990: de *social turn* in de verzetshistoriografie was ermee ingeluid. Ook Belgische historici sprongen mee in dat bad met belangrijke studies en bijdragen op internationale congressen⁶. De academisch-wetenschappelijke pionierswerken in de jaren 1990 vorm-

den vervolgens het fundament van de Belgische verzetshistoriografie. Vanaf de jaren 2000 ging het onderzoek twee richtingen uit: een aantal historici bouwden verder op de *social turn*, maar ook de erfenis van het verzet werd een belangrijk thema, al dan niet in het nadeel van fundamenteel historische studies over het fenomeen zelf⁷.

Ondanks 76 jaar geschiedschrijving over het verzet blijft het een gemeenplaats te schrijven dat het België nog steeds ontbreekt aan een standaardwerk over het thema⁸. In het licht daarvan onderzoekt deze bijdrage de methodologische en epistemologische weg die de historiografie van het verzet in België heeft afgelegd sinds de bevrijding⁹.

II. De onmiddellijke naoorlog: het Verzet met grote V

Op de vraag “wat is het verzet?” in de context van de Tweede Wereldoorlog, geven hedendaagse historici veelal het antwoord “‘hét Verzet’ bestaat niet”, om te wijzen op het amalgaam aan vormen dat het verzet kon aannemen. In de oren van een aantal leidersfiguren van verzetsorganisaties zou dit antwoord bij de bevrijding bijzonder pijnlijk hebben geklonken:

1. ALAIN COLIGNON en JOSÉ GOTOVITCH, “Du sang, de la sueur, de l’encre”, in *Jours de paix*, door JOSÉ GOTOVITCH, PASCAL DELOGE en EMMANUEL GÉRARD, Bruxelles, 2001, 101-25, p. 125.
2. Hoewel het klopt dat er méér in Franstalig België dan in Vlaanderen werd gepubliceerd. NICO WOUTERS, “The Second World War in Belgium: 75 years of history (1944-2019)”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis XLIX*, nr. 2-3, 2019, p. 64.
3. Gewapende weerstand, burgerlijke weerstand en werkweigeraars, clandestiene pers, inlichtings- en actiediensten.
4. ETIENNE VERHOEYEN, “Résistances et résistants en Belgique occupée, 1940-1944”, *Revue Belge de Philologie et d’Histoire / Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 70, nr. 2, 1992, p. 381-98.
5. WILLIAM UGEUX, “Aspects divers de la psychologie du résistant belge 1940-1945”, *Revue Internationale d’histoire militaire*, nr. 29, 1970, p. 964. Zie ook JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH, *L’an 40 : la Belgique occupée*. Bruxelles, 1971, “Préface”.
6. LAURENT DOUZOU, “A Perilous History: A Historiographical Essay on the French Resistance”, *Contemporary European History*, 28, nr. 1, 2019, p. 98-99.
7. Dat observeerde NICO WOUTERS in “The Second World War in Belgium: 75 years of history (1944-2019)”, 81.
8. ALAIN COLIGNON en JOSÉ GOTOVITCH, “Du sang, de la sueur, de l’encre”, in JOSÉ GOTOVITCH, PASCAL DELOGE en EMMANUEL GÉRARD, *Jours de paix*, Bruxelles, 2001, p. 125; KAROLIEN STEEN, *De schemerzone van een stad in oorlog: de evolutie van het verzet in Gent (1940-1944) : van ongestructureerde initiatieven tot georganiseerde verzetsbewegingen*, doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2007, p. 15; MARIJKE DE VRIES, “Het Belgische verzet moet blijven vechten om erkenning, nog steeds” [interview met Koen Aerts], *Trouw*, 22 april 2020.
9. Deze bijdrage steunt daarvoor onder andere op de historiografische overzichten van FABRICE MAERTEN, “L’historiographie de la résistance belge: à la recherche de la patrie perdue”, in LAURENT DOUZOU, *Faire l’histoire de la Résistance*, Rennes, 2010, p. 257-76 en ALAIN COLIGNON en JOSÉ GOTOVITCH, “Du sang, de la sueur, de l’encre”, in JOSÉ GOTOVITCH, PASCAL DELOGE en EMMANUEL GÉRARD, *Jours de paix*, Bruxelles, 2001, p. 101-25, maar met een focus die expliciet meer gericht is op conceptuele ontwikkelingen en de historiografische praktijk.

“Nous avons toujours rêvé d’une seule résistance; nous n’avons pas, sous l’occupation, cloisonné, séparé la résistance en catégories. Il y avait «La Résistance». Il n’y avait pas, comme aujourd’hui, la résistance armée, la résistance civile, la résistance par la presse clandestine. Enfin, le mal est fait.”¹⁰

Drie jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog was het kwaad geschied volgens Fernand Demany, secretaris-generaal van de verzetsorganisatie het Onafhankelijkheidsfront en op dat moment lid van de Kommunistische Partij van België. Er leek geen weg meer terug: de verschillende statuten waarmee voormalige verzetsleden aanspraak konden maken op compensatie en erkenning, hadden de idee van een verenigd Verzet volkomen verdreven. Hoewel de opsplitsing in gewapend verzet, burgerlijk verzet, clandestiene pers en inlichtings- en actiediensten al onmiddellijk na de oorlog als een artificiële en administratieve aangelegenheid werd gepercipieerd - getuige het bovenstaand citaat - vormden deze categorieën voortaan de bouwstenen van het Belgisch ‘verzets-vocabularium’. “Le mal est fait”, evalueerde Demany de naoorlogse erkenningspolitiek vanop de oppositiebanken in het Belgisch parlement¹¹.

Toch werd de zoektocht naar een ‘Verzet’ met grote ‘V’ of “La Résistance” niet zomaar gestaakt. Vroege publicaties, veelal geschreven door leidersfiguren van grotere verzetsorganisaties, zoals Camille Joset (leider van de Belgisch Nationale Beweging - BNB) met zijn *Panorama de la Résistance*, of Fernand Demany in *Mourir debout. Souvenir du maquis*, idealiseerden nog steeds een vage en allesomvattende “*Esprit de la Résistance*”¹². De zoektocht naar dat gemeenschappelijke verzetsaurea resulteerde in een sterk essentialis-

tisch discours. De idee dat verzetsstrijders gestreden hadden voor een zuiver en gemeenschappelijk ideaal was dan ook van groot belang voor hun naoorlogse legitimiteit. Maar voor wie was deze *esprit* voorbehouden?

De paradox van een definitie: inclusief of exclusief verzet?

Historici José Gotovitch en Alain Colignon splitsen deze eerste publicaties over het verzet op in twee kampen. Ze zagen een *unanimistische* visie en een *exceptionalistische* visie op verzet. De unanimisten vertegenwoordigden een zeer brede, apolitieke en inclusieve invulling van verzet - als een collectieve uiting van de meerderheid van alle Belgen. De exceptionalisten behielden de ‘echte weerstand’ voor een exclusieve elite. Ze plaatsten de reeds vermelde Camille Joset als unanimist tegenover een exceptionalist als Fernand Demany¹³. Als woordvoerder van het Onafhankelijkheidsfront en lid van de KPB omschreef die laatste het verzet in 1944 als een nieuwe sociale elite: “le sursaut de tout un peuple qui s’est réfugié dans le maquis du refus d’obéissance à Hitler”¹⁴. In de praktijk stonden de twee mannen echter niet diametraal tegenover elkaar.

Joset en Demany zetelden vanaf 1948 samen als respectieve voorzitter en ondervoorzitter in de *Nationale Raad van de Weerstand*, die wenste te controleren welke groepen wel of geen aanspraak konden maken op een officiële erkenning als verzetsorganisatie. De erkenningsstatuten zorgden er dus voor dat het verzet wel degelijk een exclusieve aangelegenheid werd. Geen van beide mannen was van mening dat werkelijk iederéén betuigd had van een attitude van verzet tijdens de

10. Fernand Demany in Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers, Plenaire vergadering, 17 juni 1948, n°86, p. 38.

11. Ibidem.

12. CAMILLE JOSET, *Panorama de la Résistance*, Brussel, 1948.; FERNAND DEMANY, *Mourir debout. Souvenir du maquis*, Brussel, 1945.

13. ALAIN COLIGNON en JOSÉ GOTOVITCH, “Du sang, de la sueur, de l’encre”, p. 116. Zie ook ALAIN COLIGNON, “‘Résistance’ un concept entre permanence et glissements”, in *Les courants politiques et la résistance: continuité ou ruptures?*, Archives Nationales Luxembourg, 2003, p. 276-301.

14. FERNAND DEMANY, *Histoire de la Résistance Belge et du Front de l’Indépendance*, Les cahiers du FI, nr. 2, 1944, p. 5. Demany gebruikt hier ‘Maquis’ als pars pro toto voor het verzet.

Fernand Demany, bron : Cegesoma.

bezetting. In de plaats van een strikte tweedeling was er dus veeleer sprake van een constant schipperen tussen beide posities. De vertegenwoordigers van het verzet bevonden zich daarmee in een inherente paradox: was het verzet inclusief of exclusief?

Die tweestrijd was niet uniek voor België, maar eigen aan de naoorlogse zoektocht naar een gepast register om te spreken over het verzetsverleden. De Nederlandse overheid zette bijvoorbeeld actief in op de ontmanteling van veteranenorganisaties en verzetsverenigingen om zo een anonieme nationale verzetscultus na te streven: zonder persoonlijke medailles, maar als hulding voor de hele natie. Dat dit in de praktijk niet houdbaar was, blijkt uit de persoonlijke huldigen van Prins Bernhard en de noodgedwongen tegemoetkoming vanuit de overheid in de vorm van het 'verzetskruis 1940-1945', amper één jaar na de bevrijding¹⁵. Verzetmensen en slachtoffers van de deportatie verdienden tevens compensatie voor hun leed, waardoor de discussies over wie als "deelnemer aan het verzet" werd beschouwd ook in Nederland niet afwezig bleven¹⁶. In Frankrijk combineerde Charles De Gaulle een inclusieve herdenkingsretoriek - waarin hij verzet voorstelde als iets van alle Fransen - eveneens met een zeer exclusieve praktijk. De Gaulle verkoos persoonlijk de figuren uit het verzet die herdacht en gedencoreerd konden worden in een *Ordre des Compagnons de la Libération*¹⁷. In de praktijk werd het verzet dus gezien als een elite. Het tweesporenbeleid van De Gaulle bekampte met andere woor-

den dezelfde paradox: ging het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog om een minderheid met specifieke verdiensten of werd het verzet gedragen door een brede massa? De eerste publicaties over het verzet in Frankrijk getuigden dan ook niet zomaar van een unanimistische traditie, zoals vaak wordt verondersteld¹⁸. Volgens Frans historicus Laurent Douzou was er eerder sprake van een 'onoverkomelijke contradictie':

*Les résistants sont, en fait, d'emblée confrontés à une contradiction insurmontable: ou bien, en insistant sur ce qui les a distingués du plus grand nombre, ils se marginalisent et pointent du doigt des comportements collectifs sujets à caution, ou bien ils jouent le jeu unanimiste et ils y perdent leur âme*¹⁹.

Het politiek leiderschap in België was bij de bevrijding sterk gefragmenteerd. België kende dus geen naoorlogs politiek figuur zoals De Gaulle, die een inclusief discours over de Tweede Wereldoorlog - laat staan het verzet - kon uitdragen²⁰. Toch liet deze "*contradiction insurmontable*", ook zijn sporen na in het Belgische verzetsmilieu én daarmee in de eerste poging tot een overkoepelende historiografische synthese. Niettegenstaande *Het Guldenboek van de Belgische Weerstand* uit 1948 op zoek ging naar "*ce que fut l'Esprit de la Résistance belge*" die brede lagen van de bevolking in een "*union sacrée*" samenbracht in strijd tegen de bezetter, schipperde het werk voortdurend tussen een inclusieve en exclusieve kijk op het verzet en haar leden²¹.

15. PIETER LAGROU, "Memory and National Identity. Myths of Resistance and Martyrdom in Belgium and the Netherlands." in *La Résistance et les Européens du Nord/Het Verzet en Noord-Europa*, Brussel, 1994, p. 71-76.

16. ELLY TOUWEN-BOUWSMA, *Op zoek naar grenzen. Toepassing en uitvoering van de wetten voor oorlogsslachtoffers*, Amsterdam, 2010, p. 19 ev.

17. PIETER LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western-Europe, 1945-1965*, Cambridge, 2000, p. 39. De daaropvolgende regering maakte vanaf 1946 daarentegen wel ruimte voor een individueel erkenningsbeleid: de initiële unanimistische periode was dus van korte duur. Via een uitgewerkte administratieve procedure konden verzetsleden uit vijf verschillende categorieën aanspraak maken op een erkenning. De Gaulle, opnieuw aan zet in 1954, maakte onmiddellijk een einde aan deze procedure. Intussen was het aantal erkende verzetsleden echter aangegroeid tot zo'n 200.000 en had de hele procedure de erkende titel van oud-verzetsstrijder sterk gedevalueerd.

18. LAURENT DOUZOU, "A Perilous History: A Historiographical Essay on the French Resistance", p. 97.

19. LAURENT DOUZOU, SÉBASTIEN ALBERTELLI en JULIEN BLANC, *La lutte clandestine en France: une histoire de la Résistance, 1940-1944*, Paris, 2019, p. 599.

20. MARTIN CONWAY, *The sorrows of Belgium: liberation and political reconstruction, 1944-1947*, Oxford, 2012, p. 55.

21. Commission de l'Historique de la Résistance. Ministère de la Défense Nationale, *Livre d'or de la Résistance Belge*, Bruxelles, 1948, p. 25 en p. 147.

Verzets-historici

Het imposante *Livre d'or* was het resultaat van een collectieve oefening in de *Historische Commissie van de Weerstand*. Nog voor de oorlog voorbij was, werd de commissie in het leven geroepen onder auspiciën van het ministerie van Landsverdediging. Het doel was een objectief historisch overzichtswerk over het Belgisch verzet²². Verschillende historici, onder wie Leopold Génicot (Leuven), Hans Van Werveke (Gent), Fernand Vercauteren (Luik), Paul Harsin (Luik), Léopold Willaert, Jean Joset (beide van de *Facultés universitaires Notre-Dame de la Paix*, Namen), Frans Van Kalken (Brussel) en Leon Van Der Essen (Leuven) verleenden in eerste instantie hun expertise²³. De definitieve samenstelling kwam er pas rond november 1945. Enkele intussen uit gevangenschap teruggekeerde Politieke Gevangenen - onder wie Camille Joset - maakten eveneens hun opwachting in de vergadering. Hetzelfde gold voor Politiek Gevangene én historicus Leon Halkin, wiens naam reeds gevallen was tijdens de allereerste vergaderingen²⁴. De commissie consulteerde een breed gamma aan ervaringsdeskundigen voor informatie omtrent het gewapend verzet, burgerlijk verzet, de clandestiene pers, inlichtings- en actiediensten, politieke gevangenen, krijgsgevangenen en werkweigeraars: kortom alle onderscheiden groepen die men kon bedenken of voor wie intussen al een apart erkenningsstatuut op de rails stond. Ook in de pers verschenen oproepen voor verhalen en waardevolle documenten²⁵. Voor het gewa-

pend en burgerlijk verzet én de clandestiene pers werd een beroep gedaan op vertegenwoordigers van de verschillende erkende verzetsgroepen, die elk sinds de oprichting van de commissie één zetel in de vergadering konden opnemen.

Met een nieuw directiecomité en Camille Joset als voorzitter daarvan, kwam de werking pas in de tweede helft van 1946 geleidelijk op gang²⁶. De voornaamste discussies die zich in de voorbereiding van het werk ontsponnen, entten zich op drie kwesties. De eerste kwestie viel samen met de hierboven beschreven paradox: het boek werd samengesteld vanuit een algemene visie op 'het Verzet' - met grote 'V'. Hoe dat verenigbaar was met ontstaansgeschiedenissen van particuliere organisaties en hun verwezenlijkingen, was voor enkele commissieleden geheel onduidelijk. Wilden ze het verzet echter in een *historisch* werk vervatten, zo luidde de conclusie, dan kon men niet anders dan "*réunir préalablement les éléments fractionnés*"²⁷. Ten tweede waren de aangeleverde rapporten niet naar de verwachtingen van het redactiecomité. Onder andere de mediëvist Génicot wilde statistieken kunnen weergeven: "*il faudrait plus: entrer dans le détail. Si l'on veut faire oeuvre historique, il faut prendre les moyens et constituer de véritable archives*"²⁸. Génicot en Halkin wilden reliëf lezen in de rapporten van de verzetsgroepen: wat was er karakteristiek aan hun beweging, wat waren de hoogtepunten, wie waren de meest noemenswaardige personen? En *last but not least*: "*pour autant qu'ils soient exacts, des chiffres*"²⁹.

22. Het is onduidelijk wanneer de Commissie precies van start ging. Gotovitch en Colignon spreken in "Du sang, de la sueur, de l'encre" van mei 1945, maar er is al sprake van vergaderingen sinds maart.

23. Vergaderverslag Historische Commissie van de Weerstand 16 april 1945, *Archives partielles de et au sujet du réseau d'action Nola (1942-1944)*, CegeSoma, AA1134/32. Een deel van deze historici had zich voordien ook geëngageerd in het initiatief van ULB-historica Suzanne Tassier voor de oprichting van een *Musée de la Guerre Mondiale et un Office de Documentation contemporaine*. Zie PHILIP VAN DEN HEUVEL, *Geschiedenis van een Federale Wetenschappelijke Instelling: Het Studie-en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA)*, Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2010, p. 21-24.

24. LEON HALKIN publiceerde in 1945 ook op eigen initiatief *A l'ombre de la mort*, Gembloux, 1985.

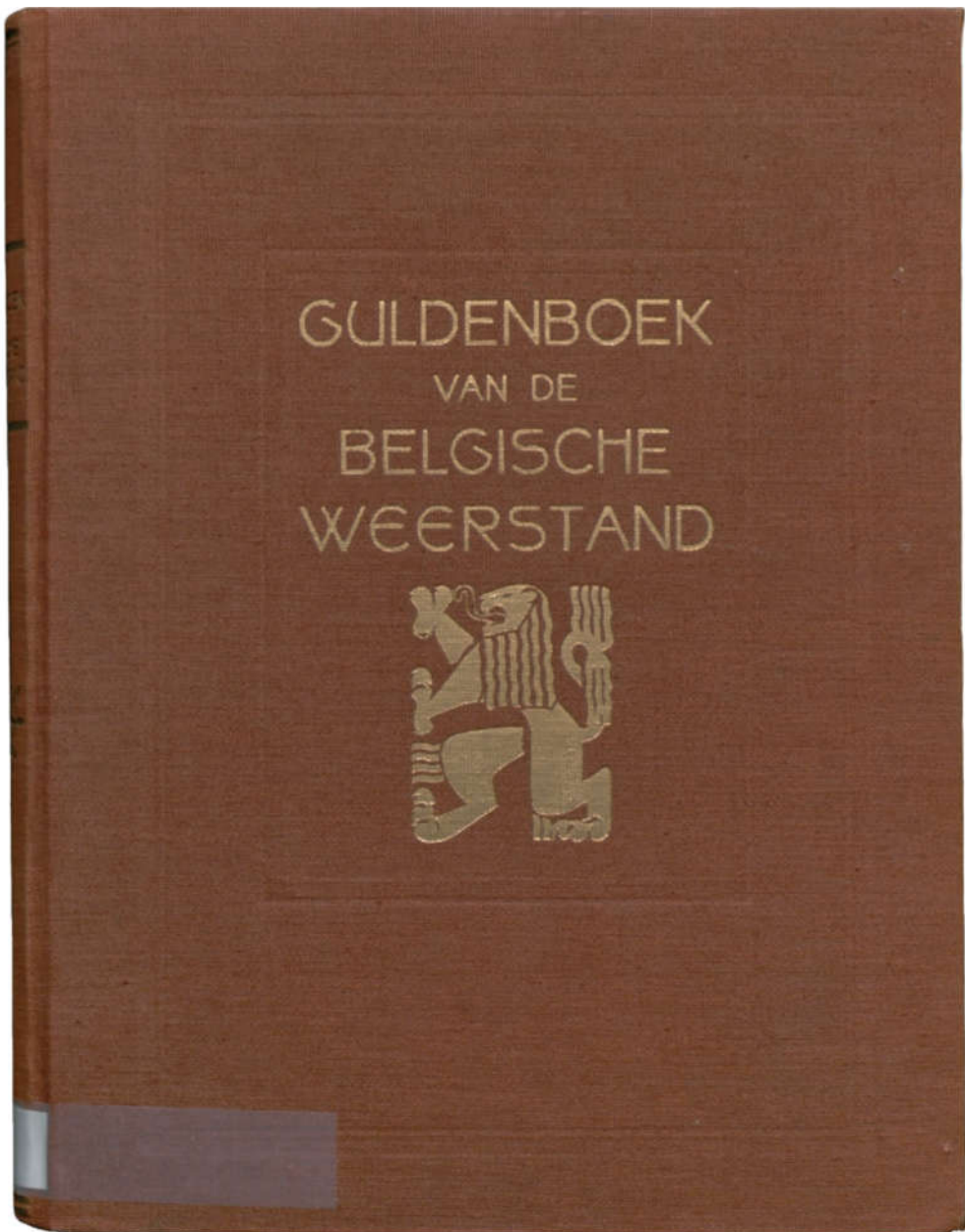
25. JOSÉ GOTOVITCH, *Inventaris Fonds Leo Lejeune*, Bruxelles: Archives générales du royaume, 1971, VIII.

26. Ibidem, VII.

27. Vergaderverslag Historische Commissie van de Weerstand 21 december 1946, *Archief van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade/Fidelio*, CegeSoma, AA2495/567.

28. Vergaderverslag Historische Commissie van de Weerstand 30 november 1946, *Archief van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade/Fidelio*, CegeSoma, AA2495/567.

29. Vergaderverslag Historische Commissie van de Weerstand 21 december 1946, *Archief van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade/Fidelio*, CegeSoma, AA2495/567.

Het Guldenboek van de Belgische Weerstand uit 1948.

Die cijfergegevens konden bijvoorbeeld betrekking hebben op het verkregen geld van de regering van Londen of het aantal slachtoffers dat een beweging telde. Maar het geld verkregen van de regering en de schulden die waren gemaakt - kortom, hoe *duur* het gewapende verzet was geweest - vertelden iets over het respectieve belang en de legitimiteit van een verzetsgroep. Onvermijdelijk leverde dat in de historische commissie concurrentiële discussies tussen vertegenwoordigers van verschillende groepen op.

De vertegenwoordigers van de verzetsgroepen konden deze opmerkingen van het redactiecomité vaak maar slecht verteren. De samenstelling van de redactieraad was dan ook het derde belangrijke discussiepunt. Hoewel de commissie in november 1945 definitief beslist had dat leden van verzetsorganisaties zelf géén deel uit zouden maken van het redactiecomité, werd de kwestie een jaar later opnieuw op tafel gelegd. Was het niet logischer dat het comité bestond uit historici die zélf in het verzet hadden gestaan³⁰?

Uiteindelijk hadden een aantal verzetsfiguren wel degelijk een grotere impact op de totstandkoming van het boek dan de aanwezige professionele historici. Naast Camille Joset als voorzitter, vervulde Leopold Lejeune - journalist en vooraanstaand lid van de Belgisch Nationale Beweging - de functie van redactiesecretaris. Hij stond in voor de contacten met de andere groepen en verzamelde zoveel mogelijk informatie en archiefmateriaal voor de samenstelling van het boek. Dat leverde hém - en niet de historici uit het redactiecomité - tot ver in

de jaren 1950 een rol van specialist op wat betrof de geschiedenis van het verzet in België. Uiteindelijk zette het *Guldenboek* het Belgisch verzet netjes uiteen in patriottische termen, per soort en per organisatie, waarbij het vooral deze laatsen waren die de bovenhand hadden: “de effectieve Weerstand die de overwinning heeft helpen bespoedigen, behoorde uitsluitend aan de georganiseerde groepen, welke arbeidden onder de verantwoordelijke leiding en volgens nauwkeurige opgemaakte plans³¹.” Het boek wou daarmee de professionaliteit van Belgische verzetsorganisaties benadrukken: het betrof geen stelletje amateurs. Met Leo Lejeune en Camille Joset als voornaamste patronaten van de hele onderneming, verwondert het bovendien niet dat de BNB als “*le plus important mouvement de Résistance*” een ereplaats in het *Guldenboek* verwierf³². De werkwijze ‘per soort’ en ‘per organisatie’ werd decennialang de blauwdruk voor de historiografie van het verzet.

Lejeune verzilverde zijn expertrol al enkele jaren later met een publicatie in het Franse *Cahiers d'histoire de la guerre*, gepubliceerd door het *Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale* (1950) en geredigeerd door Frans historicus en voormalig verzetsman Henri Michel³³. Ondanks de medewerking van vooraanstaande historici en de ambitie om historisch onderzoek te verrichten naar alle aspecten van de oorlog, bleef de geschiedenis van het verzet ook in Frankrijk het domein van ‘verzets-historici’: historici met een verzetsverleden, of ervaringsdeskundigen die door hun verzetsverleden toegang kregen tot het professionele historische veld³⁴. In het februari-nummer van

30. Opmerking van Fernand Demany, Vergaderverslag Historische Commissie van de Weerstand, 21 december 1946, *Archief van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade/Fidelio*, Cegesoma, AA2495/567.

31. Commission de l'Historique de la Résistance. Ministère de la Défense Nationale, *Livre d'or de la Résistance Belge*, p. 24.

32. Idem, p. 54.

33. Dit tijdschrift was de voorloper van het *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*. Tussen 1954 en 1968 redigeerde het comité overigens ook een reeks uitgaven onder de verzameltitlel “L'esprit de la Résistance”. GUILLAUME PIKETTY, “L'histoire de la Résistance dans le travail du Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale: projets, méthodes”, in *Faire l'histoire de la Résistance*, onder redactie van LAURENT DOUZOU, Rennes, 2010, p. 31-45. (Geraadpleegd OpenEdition online, <https://books.openedition.org/pur/128724>, 15/12/2020).

34. Laurent Douzou noemt dit één van de belangrijkste axioma's van de vroege Franse verzetshistoriografie: dertig jaar lang werd het veld bezet door historici die tegelijkertijd voormalige verzetsmannen waren, zie DOUZOU, “A Perilous History: A Historiographical Essay on the French Resistance”, p. 98. Zie ook PIKETTY, “L'histoire de la Résistance dans le travail du Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale: projets, méthodes”.

1950, waarin Michel de blik van het tijdschrift verruimde naar het verzet in andere Europese landen, was het dan ook Lejeune die een artikel over België leverde³⁵. Niet verwonderlijk vormde het artikel van Lejeune grotendeels een afdruk van het *Guldenboek*, hetzij op kleinere schaal. Evenmin verrassend had hij als journalist de mooiste woorden nog steeds over voor de verdiensten van de clandestiene pers³⁶. Verder omschreef hij het verzet als “spontanée”, “progressive” en “multiforme”. De middenweg uit de initiële paradox (inclusief versus exclusief verzet) leek ook definitief gevonden: volgens Lejeunes bijdrage bestond het Belgisch verzet uit een actieve minderheid, ondersteund door een grote passieve meerderheid van de Belgische bevolking³⁷.

Verzet in de naoorlogse politieke maalstroom

Lejeune leverde een relatief genuanceerde weergave van het verzet, wat betreft mogelijkheden en ambities van verschillende groepen, maar bleef een duidelijk kind van zijn tijd. Waar de geschiedenis van het Onafhankelijkheidsfront in het *Guldenboek* werd verhaald op enkele pagina's, redu-

ceerde Lejeune het in 1950 tot enkele zinnen. Deze eerste verzetsexpert ging nooit over tot een politieke of ideologische analyse van het verzet. Zo bleven de grote scheidslijnen die verschillende verzetsgroepen tegenover elkaar zetten in de context van de Koude Oorlog en de Koningskwesitie onder het oppervlak. De Kommunistische Partij van België werd in het *Guldenboek* en in Lejeunes bijdrage buiten beschouwing gelaten³⁸.

Belgische historici en vertegenwoordigers van belangenorganisaties van het voormalig verzet ontmoetten buitenlandse experts zoals Henri Michel op verschillende internationale congressen over het verzet in Europa vanaf 1958³⁹. De grote invloed van Michel en de Franse verzetshistoriografie op de Belgische zou snel zichtbaar worden. Hoewel Henri Michel zelf niet overging tot expliciet anticommunisme en twijfelachtig stond tegenover het gebruik van de verzetsgeschiedenis voor politieke Europese doeleinden, werden zijn teksten over “*La résistance Européenne*” wel degelijk zo geïnstrumentaliseerd⁴⁰. De benadering van het verzet als een “*lutte patriotique pour la libération de la patrie doublée d'une lutte pour la dignité de l'homme, contre le totalitarisme*” speelde dan ook volledig in de kaart van anticommunisti-

35. Acht thematische commissies werden daarvoor opgericht. *La Résistance* kreeg een eigen commissie in 1955. JACQUELINE SAINCLIVIER en DOMINIQUE VEILLON, “L’histoire de la Résistance dans le travail du Comité d’histoire de la Deuxième Guerre mondiale: la production éditoriale”, in *Faire l’histoire de la Résistance*, Rennes, 2010, p. 47-63. (Geraadpleegd OpenEdition online <https://books.openedition.org/pur/128727>, 15/12/2020).

36. Lejeune was eveneens voorzitter van de Union Nationale de la Presse Clandestine.

37. Om die ‘actieve minderheid’ bij naam te noemen, viel hij wederom terug op chefs van inlichtingendiensten en gewapende of militaire groepen of symbolische figuren zoals de Brusselse burgemeester Louis Schmidt en kardinaal Van Roey. Met die laatste leek Lejeune dus sterk het beeld over het verzet uit de Eerste Wereldoorlog verder te zetten: ze lijken de natuurlijke opvolgers van Adolphe Max en kardinaal Mercier.

38. Eind jaren 1940 en begin 1950 verschoof er ook veel in het organisatorische landschap van voormalige verzetsorganisaties. De communisten zetten na de oorlog alles in om de nalatenschap van het verzet te monopoliseren, maar de sterke grip die ze probeerden te behouden op het Onafhankelijkheidsfront, aan de basis een pluralistische beweging, draaide negatief uit. Na 1947 zetelde de KPB niet meer in de regering. Hun voorman in het verzet, Fernand Demany, die ook in het bredere landschap van organisaties legitimiteit genoot, werd uit de partij gezet. Hij stond vervolgens mee aan de wieg van een concurrentiële naoorlogse organisatie van het Onafhankelijkheidsfront: OF ‘40-’44, die de anticommunistische krachten uit het OF bijeenbracht.

39. Bijvoorbeeld in september 1958 te Luik en Brussel, gewijd aan het Europese verzet. Zie FABRICE MAERTEN, “L’historiographie de la résistance belge: à la recherche de la patrie perdue”, in *Faire l’histoire de la Résistance*, door LAURENT DOUZOU, Rennes, 2010, p. 257-76. (Geraadpleegd OpenEdition online, <https://books.openedition.org/pur/128853>, 15/12/2020). Zowel Fernand Demany als Leon Halkin tekenden present op deze conferentie, zie ALAIN COLIGNON, “‘Résistance’ un concept entre permanence et glissements” in *Les courants politiques et la résistance: continuité ou ruptures?*, Archives Nationales Luxembourg 2003, p. 295.

40. PIETER LAGROU, “La Résistance et les conceptions de l’Europe, 1945-1965. Anciens résistants et victimes de la persécution face à la Guerre froide au problème allemand et à l’intégration européenne”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 2, 1997, p. 194.

sche propaganda⁴¹. Organisaties als de *Union de la Résistance pour une Europe Unie* kaderden het verzet als een *antitotalitaire* (en geen *antifascistische*) onderneming voor mensenrechten en de vrijheid van Europa⁴². Belgische vertegenwoordigers toonden zich bijzonder actief in die Europese anticommunistische verenigingswereld: Hubert Halin - nationaal vereffenaar van de verzetsorganisatie Groupe G, centraal figuur in de nationale belangenorganisaties van het verzet in België en onder andere kabinetsmedewerker van premier Van Acker midden jaren 1950 - ontpopte zich tot één van de meest actieve propagandisten⁴³.

III. “De noodwendigheid van een ernstige historische studie”⁴⁴

Tegelijk wezen dergelijke internationale contacten op de belangrijke achterstand die België had opgelopen op het vlak van geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog. Eind jaren 1950 herhaalden belangenorganisaties van het verzet hun eis voor een initiatief van de regering tot de uitgave van een “*Geschiedenis van de Bezetting, van de Weerstand en van de Deportatie*, waarvan de redactie zou toevertrouwd worden aan historici die de beschikking zouden hebben over alle documenten en archieven”⁴⁵. Het *Guldenboek van de Weerstand*, intussen tien jaar oud, had de honger dus niet gestild. Verder stelden ze resoluut:

“Het laatste internationaal Congres van de Historici van de Weerstand en de Deportatie heeft het bewijs geleverd van het volledige

tekort van ons land op dit gebied tegenover al de andere Europese landen, die beschikken over instellingen welke speciaal belast werden met het samenstellen van de Geschiedenis van de vorige oorlog⁴⁶.”

Nochtans heerste er in de onmiddellijke naoorlog politieke consensus over het belang van de oorlogsgeschiedenis. Al in 1944 deed de Brusselse historica Suzanne Tassier het breed gedragen voorstel tot oprichting van een ‘Musée belge de la Guerre Mondiale’, dat de geschiedenis van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog aaneenschakelde tot een pedagogisch en patriottisch project. Het museum kwam echter nooit goed van de grond: de eenheid in het Belgische politieke landschap was na de oorlog snel zoek en vaderlandslievende en unificerende ondernemingen pasten nog moeilijk op de agenda⁴⁷.

Historici zaten evenwel niet stil, zij het niet op initiatief van de Belgische regering. In juli 1958 bracht Henri Michels *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale* een speciaal nummer uit over ‘België in oorlogstijd’, waarin hij het woord gaf aan “*nos amis belges*”. ULB-historicus Jacques Willequet had daartoe een ploeg Belgische auteurs bijeengebracht⁴⁸. Leo Lejeune - die een jaar later zou overlijden - voorzag opnieuw een bijdrage over het verzet. Lucien Deleuze - voorzitter van de naoorlogse vereniging van de gewapende verzetsorganisatie het Geheim Leger - schreef een “*Aperçu sur l'armée secrète groupement militaire de résistance armée*”⁴⁹. Hij bevestigde daarin vooral het zelfbeeld van het Geheim

41. Citaat van Henri Michel uit een congresrapport, geciteerd in PIKETTY, « L'histoire de la Résistance dans le travail du Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale: projets, méthodes ». (Geraadpleegd OpenEdition online, <https://books.openedition.org/pur/128724>, 15/12/2020).

42. Zie PIETER LAGROU, “La Résistance et les conceptions de l'Europe, 1945-1965. Anciens résistants et victimes de la persécution face à la Guerre froide au problème allemand et à l'intégration européenne.”, p. 193-194.

43. PIETER LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation*, p. 270.

44. Aktieraad van de Weerstand, *Witboek bevattende de eisen van de Weerstand*, Brussel, 1959, p. 4, CegeSoma, BB B 8/27.

45. Ibidem.

46. Ibidem.

47. MARNIX BEYEN, *Oorlog & Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938-1947*, Amsterdam, 2002, p. 251-253.

48. “Sur la Belgique pendant la guerre”, *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, juli 1958, 8e Année, n. 31, p. 1. Willequet publiceerde ook in 1954 al in het tijdschrift van Michel over “*La système concentrationnaire et la Belgique*”.

49. LUCIEN DELEUZE, “Aperçu sur l'armée secrète groupement militaire de résistance armée”, *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*, nr. 31, 1958, p. 44-54.

Leger dat zich stevast probeerde voor te stellen als het ondergrondse reguliere Belgische leger en als de enige professionele militaire organisatie.

Niet toevallig was het ook Willequet die in België een jaar later mee aan de wieg stond van de *Société d'Etudes des Deux Guerres Mondiales*. Met financiering kon hij het in 1964 transformeren tot een *Centre National d'Histoire des deux guerres mondiales*. Willequet had voornamelijk een geschiedenis van het verzet als belangrijkste doelstelling voor ogen, maar wilde daarvoor geen inmenging van de belangenorganisaties van het verzet zelf. Invloed vanuit het verzetsmilieu zou het vrije, wetenschappelijke onderzoek immers verstoren. Het ontbrak het 'centrum-Willequet' echter aan een gestructureerd werkplan. De eerste onderzoeksresultaten geven een versnipperd amalgaam weer aan artikels en bijdragen⁵⁰. Na twee jaar, in 1966, werkten drie jonge onderzoekers, José Gotovitch, Jean Dujardin en Lucia Rymenans een eerste onderzoeksinstrument af: een inventaris van de clandestiene pers van 1940 tot 1944, een voorbode van de in 1991 gepubliceerde *Guide de la Presse Clandestine de Belgique*⁵¹.

Dat het voormalige verzetsmilieu helemaal geen inbreng had, bleek ook een illusie. De jonge onderzoeker José Gotovitch - oud-student van Willequet aan de ULB - mocht geen studie van de verzetsorganisatie Groupe G ondernemen.

Daar stak de eerder vermelde Hubert Halin een stokje voor - Gotovitch was immers militant in de communistische partij. Hij kreeg daarop een nieuw onderwerp toegewezen: de geschiedenis van de Kommunistische Partij van België en van het Onafhankelijkheidsfront⁵².

Het centrum van Willequet vormde dus een kruispunt van op dat moment verschillende uitwaaiers van de Belgische verzetshistoriografie. Zo was één van de stichtende leden Henri Bernard, erkend inlichtingsagent in het netwerk *Luc* en professor geschiedenis aan de Koninklijke Militaire School. Daar ontplooiden militaire historici eveneens een traditie aan verzetsgeschiedenis. Niet verwonderlijk waren een aantal van hen nauw verbonden aan het Geheim Leger. Onder supervisie van Bernard wijdden studenten aan de Koninklijke Militaire School al midden jaren 1960 scripties aan specifieke aspecten van het Belgisch verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tot vandaag wordt die traditie verdergezet met een blijvende focus op inlichtingendiensten, gewapende groepen en militaire aspecten van het verzet⁵³.

Door zijn verworven expertise inzake oorlogsgeschiedenis, schoof Hubert Halin Henri Bernard in 1965 naar voren als expert-getuige in de Oostenrijkse rechtszaak tegen Vlaams SS-man Robert Verbelen⁵⁴. Het proces - en vooral de vrijspraak van de notoire collaborateur - bleek de noodzakelijke

50. Bijvoorbeeld de eenmalige uitgave van het tijdschrift *Cahiers d'histoire de la deuxième guerre mondiale/Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* in 1967 met onder andere de bijdrage van JOSÉ GOTOVITCH, "La résistance belge en 1943 vue par la Gestapo".

51. PIETER LAGROU en MARTIN CONWAY, "José Gotovitch, 50 ans au coeur et aux marges de l'historiographie de la Belgique contemporaine", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XLIX, nr. 2-3, 2019, p. 226. Met deze gids werd voortgebouwd op het archiefonds over de clandestiene pers dat in de jaren 1940 en 1950 samengesteld werd door Leo Lejeune. In 1991 verscheen JOSÉ GOTOVITCH (dir.), *Guide de la Presse Clandestine de Belgique*, Brussel, 217 p.

52. PIETER LAGROU en MARTIN CONWAY, "José Gotovitch, 50 ans au coeur et aux marges", p. 227-230.

53. J. BOSTEYN, *Kritische studie van WOII. Voorstelling van de vijand door de sluikpers in het bezette gebied en door de Belgische informatiediensten*, Licentiaatsverhandeling, Koninklijke Militaire School, 1970; M. SOUMILLION, *Het Belgische inlichtingsnet Carol gedurende de tweede wereldoorlog*. Licentiaatsverhandeling, Koninklijke Militaire School, 1974; D. PIETTE, *Le Mouvement National Royaliste au cours de la deuxième guerre mondiale*, Licentiaatsverhandeling, Koninklijke Militaire School, 1975; D. ROCHTUS, *De parachutages van Groot-Brittannië ten voordele van het Geheim Leger tijdens de tweede wereldoorlog*, Licentiaatsverhandeling, Koninklijke Militaire School, 1978; BRAUN, *Pertes encourues par l'Armée Secrète avec aperçu des monuments et des plaques commémoratives référant (avec photographies)*, Licentiaatsverhandeling, Koninklijke Militaire School, 2001.

54. Hubert Halins organisatie *Union Internationale de la Résistance et de la Déportation* was mee verantwoordelijk voor de ontmaskering van Robert Verbelen in Oostenrijk in 1962. Als echte expert werd Bernard daar overigens niet ontvangen, hij werd verhoord als 'normale' getuige, een actie die geen zoden aan de dijk zette. PIETER LAGROU en MARTIN CONWAY, "José Gotovitch, 50 ans au coeur et aux marges de l'historiographie de la Belgique contemporaine", p. 237.

katalysator om ook de Belgische overheid eindelijk voor de kar van het historisch onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog te spannen⁵⁵. Er bleek immers geen afdoende bewijsmateriaal voorhanden die de Belgische regering in staat stelde zich burgerlijke partij te stellen en een goede verdediging te voorzien. Eensklaps toonde het geval Verbelen aan hoezeer België tekort schoot, zowel in het onderzoek als in het archiefbeleid met betrekking tot de oorlog. De drukingsgroepen van het voormalige verzet en politieke gevangenen, die in het *Contactcomité voor Vaderlandslievende Verenigingen* hun woordvoerder vonden, interpreteerden de vrijspraak tevens als belangrijk signaal van sluimerend neonazisme twintig jaar na de oorlog. De hele zaak zette dus eveneens hun morele eis kracht bij voor een nationaal onderzoekscentrum dat zou aanzetten tot burgerlijke opvoeding. Na lang onderhandelen werd in 1967 het Navorsings- en Studiecencentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NSGWO) opgericht, een opvolger voor het Willequet-instituut. De verzetsgemeenschap kreeg haar vertegenwoordiging in onder meer het wetenschappelijk comité⁵⁶.

Een tweede synthese

De eerste focus van het nieuwe centrum was voornamelijk het verzamelen van documentatie, getuigenissen en bronnen. In 1968 was het dan ook niet één van de onderzoekers aan het centrum, maar wel Henri Bernard die na Leo Lejeune als tweede in lijn aanschoof met een nieuwe synthese over het Belgisch verzet. Bernards *La Résistance 1940-1945* gaf, net als Lejeunes werk begin jaren 1950, blijk van een middenweg tussen de paradoxale situatie waarin verzetsstrijders zich bij de bevrijding

bevonden. Met zijn studie verzoende Bernard de exclusiviteit van het verzet met de vaststelling dat het verzet niet had kunnen bestaan zonder een welwillende Belgische bevolking die tijdens de oorlog getuigde van een "*conscience résistante*". Het was volgens hem de elite van het verzet die erin geslaagd was om dat bewustzijn om te vormen tot een levensethiek: "*cet état d'âme qui survit et qui s'appelle: Esprit de la résistance*"⁵⁷.

Nog steeds deelde Bernard het Belgisch verzet in volgens verschillende actievormen en kregen - gezien zijn eigen "*expérience du terrain*" - vooral de gewapende groepen en de inlichtingendiensten de meeste aandacht⁵⁸. Desalniettemin vormde het moraal van de Belgische bevolking - en de invloed van het georganiseerde verzet daarop - een tweede rode draad door Bernards werk. Met een beknopt hoofdstuk introduceerde hij daarom "*La Résistance psychologique*", waaronder hij verschillende vormen van verzet plaatste die bijdroegen aan een 'verzetsbewustzijn' bij de Belgische bevolking. Clandestiene pers werd in dat opzicht een georganiseerde vorm van psychologisch verzet en ook het Onafhankelijkheidsfront kreeg krediet voor zijn sterke invloed. Hoewel Bernard voor de communisten net iets meer aandacht had dan Lejeune in het verleden, werd de rol van de communistische partij ook in deze studie manifest ondergraven. Dat was ook Henri Bernards grote voorbeeld, Henri Michel, niet ontgaan. Door de politieke motieven van verzetsstrijders in de schaduw te zetten, negeerde Bernard volgens de Franse historicus opzettelijk een belangrijke historische dimensie⁵⁹. Bernard was immers niet enkel sterk beïnvloed door de Franse verzetshistoriografie, maar vooral door Hubert Halin en zijn anticommunistisch internationaal netwerk⁶⁰. Ook later nog

55. VAN DEN HEUVEL, *Geschiedenis van een Federale Wetenschappelijke Instelling: Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA)*, p. 55.

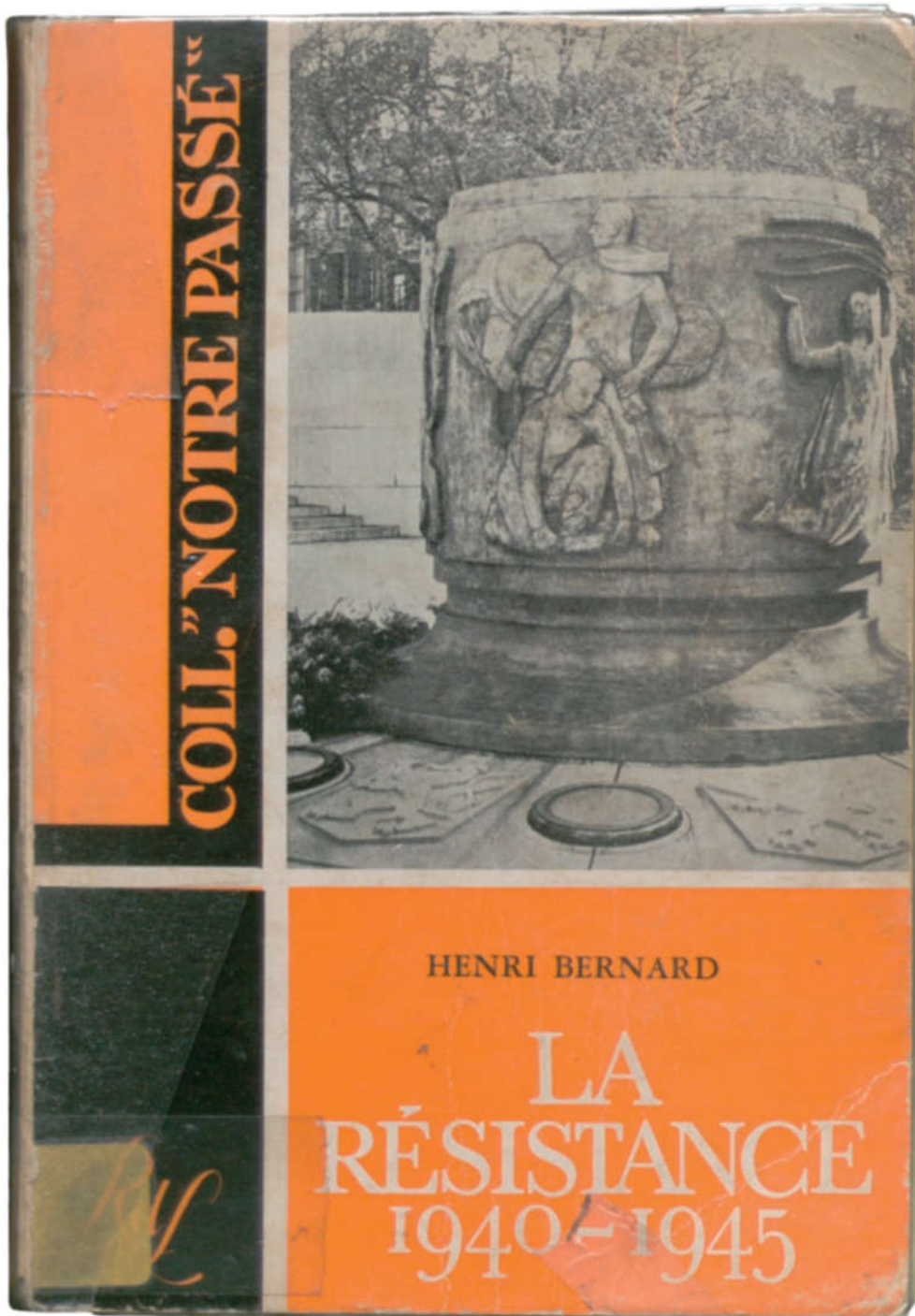
56. VAN DEN HEUVEL, *Geschiedenis van een Federale Wetenschappelijke Instelling: Het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA)*, p. 54; 55-65.

57. HENRI BERNARD, *La Résistance 1940-1945*, Brussel, 1968, p. 33. Hij plakt er ook meteen een cijfer op: de echte actieve en georganiseerde weerstanders waren met niet meer dan 70.000.

58. *Ibidem*, p. 9.

59. HENRI MICHEL, "Une Histoire de la Résistance belge", *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, 20e année, 77, 1970, p. 88.

60. Bernard verwijst met name naar HALINS *L'Europe unie objectif majeur de la résistance*, Union des Résistants pour une Europe Unie, 1966.

La Résistance 1940-1945 van Henri Bernard uit 1968.

zou hij publiceren over de rol van het verzet in de Europese eenmaking⁶¹. *La Résistance 1940-1945* was een duidelijke voorloper van de argumenten die hij daarin ontwikkelde.

De zoektocht naar de morele bouwstenen van ‘de geest van het verzet’, evenals zijn zeer schematische weergave van de clandestiene strijd, leverden Bernard ook bij enkele Belgische historici slechts lauwe reacties op⁶². Toch zou het werk, ondanks de tekortkomingen, voor verdere studies over het verzet lang een referentiepunt blijven. Bernard had in elk geval niet gepretendeerd het laatste woord te hebben neergepend over het verzet: “*Espérons que ce nouveau Centre saura regagner le temps perdu en ce qui concerne la Résistance*”, schreef hij over het nieuwe Navorsings- en Studiecentrum⁶³. Begin jaren 1970 werd daar inderdaad de definitieve start van de wetenschappelijke studie naar de Tweede Wereldoorlog in België ingeluid. Ook de verzetshistoriografie surfte in bescheiden mate mee op die golf.

IV. “Ce vaste phénomène hétérogène⁶⁴”: een kantelpunt in de jaren 1970

Hoewel werk als dat van Lejeune, Deleuze of Bernard de chaotische beginfase van het verzet zeker erkennen, goten deze eerste bijdragen de verdere geschiedenis van het verzet telkens in een afgelijnd, bijna teleologisch aandoend proces. Behalve voor de communisten werden de motieven om in het

verzet te gaan overigens niet in vraag gesteld, maar begrepen als een apolitieke moreel hoogstaande *Esprit de la Résistance*. Vanaf 1971 kwamen er fundamentele barsten in die analyse.

In dat jaar verscheen het resultaat van een waardevolle interdisciplinaire samenwerking tussen jurist Jules Gérard-Libois (tevens mede-oprichter van het *Centre de Recherche et d'information sociopolitiques - CRISP*) en José Gotovitch: *L'an 40, la Belgique occupée*. De auteurs wilden met deze studie van de Belgische samenleving tijdens het eerste bezettingsjaar zowel thematische als chronologische grenzen doorbreken. De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog was volgens hen tot dan toe te evenementieel beschreven, alsof de oorlog bestond uit een reeks geïsoleerde gebeurtenissen en fenomenen, waaronder collaboratie en verzet. Volgens Gérard-Libois en Gotovitch had elke reactie en elke actie tijdens de bezetting politieke betekenis, met wortels in de vooroorlog en gericht op een idee over de naoorlog⁶⁵. De onmiddellijke naoorlogse studies waren in de fout gegaan door het verzet te scheiden van de sociale en politieke realiteit van het leven onder de bezetting⁶⁶. Wat absoluut vernieuwend was voor de verzetshistoriografie in deze periode was de specifieke aandacht voor het verzet door de arbeidersklasse: de auteurs beschreven hoe reeds vanaf het najaar van 1940 de sociale strijd een bevrijdingsstrijd werd⁶⁷. Naast patriottisme en antifascisme identificeerden de auteurs sociale strijd als een essentiële component die richting en inhoud gaf aan het verzet⁶⁸. De publicatie werd naast een acade-

61. HENRI BERNARD, *Geest van het verzet en Europees bewustzijn*, Brussel, 1980. Voor de manier waarop de nalatenschap van het verzet internationaal ingeschakeld werd in verschillende Europese netwerken, zie PIETER LAGROU, “La Résistance et les conceptions de l'Europe, 1945-1965. Anciens résistants et victimes de la persécution face à la Guerre froide au problème allemand et à l'intégration européenne.”

62. JEAN BARTIER, C. DERUELLE, GEORGES DESPY, JEAN-MARIE DUVOSQUEL, JOSÉ GOTOVITCH, HÉRYVÉ HASQUIN, JEAN-JACQUES HOEBANX, R. KÜRGAN-VAN HENTENRIJK, M. LEFEBVRE, PHILIPPE MOUREAUX, ANDRÉ UYTTEBROUCK, LILIANE VIRÉ, JACQUES WILLEQUET, LÉON ZYLBERGELD. “Bulletin d'Histoire de Belgique 1969-1970”, in *Revue du Nord*, tome 53, n. 209, 1971, p. 366. Zie ook ALAIN COLIGNON, “Résistance’ un concept entre permanence et glissements”, p. 297.

63. HENRI BERNARD, *La Résistance 1940-1945*, p. 8.

64. JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l'aide aux illégaux”, *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 3, 1974, p. 11.

65. JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH. *L'an 40, la Belgique occupée*, Bruxelles, 1971, “Préface”.

66. Ibidem, p. 383.

67. Een voorbode van het latere werk van Gotovitch: zie deel VI van dit artikel “Comme un reflet de la société”: naar een sociale verzetshistorie vanaf de jaren 1990.

68. JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH. *L'an 40 ...*, p. 386.

misch ook een onverwacht commercieel succes en de impact van deze “*bestseller incontesté de l’historiographie belge*” op de Belgische verzets-historiografie in de volgende decennia valt niet te onderschatten⁶⁹. *L’an 40* toonde de weg naar een totale, complexe geschiedenis van een beperkte geografische ruimte, één bepaalde organisatie, of een kleiner tijdsvak. Een weg die zich tegelijkertijd afwendde van een nationale synthese.

Dat 1971 een kantelmoment vormde, toont ook de receptie van *Contribution à l’histoire de la résistance belge 1940-1944*, de Franstalige uitgave van het doctoraat van George K. Tanham. Die Amerikaanse historicus en oorlogsveteraan had zijn oorspronkelijke *The Belgian Underground Movement, 1940-1944* maar liefst twintig jaar eerder voltooid, maar het had voordien nauwelijks aandacht gekregen in België. Net zoals de eerste Belgische werken over het verzet weerspiegelde Tanhams studie sterk de naoorlogse erkennings-politiek en waren de officieel erkende verzets-organisaties volgens hem ook de belangrijkste⁷⁰. De overgrote meerderheid van de leden van deze organisaties beschreef hij als overtuigde patriotten die elkaar vonden in politiek neutrale verzetsbewegingen⁷¹. Tanham sprak zich echter zeer genuanceerd uit over de werkelijke bijdrage van het Belgisch verzet aan de oorlogswinst en legde enkele rivaliteiten bloot tussen verschillende bewegingen. Dat België’s eerste verzetsexpert Leo Lejeune het boek negeerde, ofschoon hij wel in het bezit was van een exemplaar, is dus niet zo verwonderlijk. Hij en zijn collega’s waren klaarblijkelijk niet klaar voor een (politieke) analyse van buitenaf⁷².

In de Franstalige heruitgave van 1971 bleef de inhoud van de studie ongewijzigd, waardoor Belgische historici de relevantie ervan op dat moment nog maar gering inschatten⁷³. Tanham zag de ondersteuning van geallieerde troepen

namelijk als de voornaamste doelstelling van de groepen die hij bestudeerde. Niet-militaire doelstellingen, de interne werking van organisaties, of hulp aan onderduikers of families van opgepakte verzetsleden kwamen nauwelijks aan bod. Het waren onder andere die aspecten die nu op de onderzoeksradar van professionele historici verschenen. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de jonge historicus Jean Dujardin, werkzaam aan het NSGWO en al eerder actief in het centrum-Willequet. Welke organisatie nu precies wat op zijn palmares kon bijschrijven, was voor Dujardin van secundair belang:

“Est-il vraiment capital de savoir si tel pont a été détruit par l’Armée Secrète, par un groupe dépendant du Front de l’Indépendance, ou par les deux ensemble avec des explosifs fournis par le Groupe C, le Mouvement National Belge ou ‘récupérés’ dans un charbonnage?”⁷⁴

Dit soort bedenkingen was geheel nieuw. In een bijdrage over de Service D in *Cahier D’histoire de la Seconde Guerre Mondiale* reflecteerde Dujardin uitgebreid over zijn visie. Het verzet was voor hem heteroog, opgebouwd uit individuele feiten en gebeurtenissen, aaneengeregen in de tijd. Daarom beoogde hij ook een minutieuze studie van de activiteiten van een kleine verzetsorganisatie die zich met een specifieke actie bezighield: het onderscheppen van verklieking en hulp aan ondergedokenen. Die dagdagelijkse, zeer gevarieerde taken waren echter zeer moeilijk te reconstrueren.

Geen enkele historicus had tot nog toe nagelaten de meest cruciale bronnenproblematiek voor een historische studie naar het verzet toe te lichten. Wie in het geheim opereert laat nu eenmaal zo weinig mogelijk sporen achter. Het hoe en wat van verzetsactiviteiten bleef daarom grotendeels

69. PIETER LAGROU en MARTIN CONWAY, “José Gotovitch, 50 ans au coeur et aux marges”, p. 231.

70. GEORGE KILPATRICK TANHAM, *Contribution à l’histoire de la résistance belge*, Bruxelles, 1971, p. 13.

71. *Ibidem*, p. 20.

72. COLIGNON en GOTOVITCH, “Du sang, de la sueur, de l’encre”, p. 120.

73. Bulletin d’Histoire de Belgique 1970-1971 (deuxième partie). In: *Revue du Nord*, tome 54, n°214, Juillet-septembre 1972, p. 343.

74. JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l’aide aux illégaux”, p. 11-12.

onzichtbaar. Veel van Dujardins voorgangers steunden daarom op mondelinge getuigenissen. Henri Bernard had bijvoorbeeld nagenoeg geen geschreven bronnen geconsulteerd⁷⁵. Ongetwijfeld gold voor auteurs als Bernard daarvoor niet enkel het gebrek aan archiefmateriaal, maar ook de sterke overtuiging dat het relaas van het ‘echte verzet’ bij de nog levende verzetselite te vinden was. Door het gebrek aan geschreven bronnen maken getuigenissen van verzetsmensen ook een belangrijk deel uit van de collectie interviews die onderzoekers aan het Navorsingscentrum al sinds 1969 verzamelden⁷⁶. Hoewel ze tot doel hadden een realistische weergave van het verzet te scheppen, ressorteerden ze niet altijd dat effect. Voor zijn specifieke vraagstelling achtte Dujardin die mondelinge bronnen immers ontoereikend. Hij was niet op zoek naar spectaculaire momenten uit het verzet die iedereen zich zou herinneren, maar naar het dagelijkse leven van een verzetslid. Dat vond hij terug in de clandestiene pers en bij de inlichtingendiensten. Pamfletten en blaadjes werden soms in grote oplagen breed verspreid en inlichtingenrapporten werden veelal bewaard door de bestemming in Londen. Het verbaast dus niet dat de clandestiene pers en de inlichtingendiensten - aspecten van het verzet met direct inzetbare bronnen - het eerst bestudeerd werden⁷⁷.

Dujardin was ervan overtuigd met de meest kleine archiefsporen aan de slag te kunnen. Net als zijn voorgangers nam hij Henri Michel als voorbeeld⁷⁸.

Maar Dujardin haalde zijn mosterd ook bij William Ugeux. Deze voormalige verzetsman, die na de oorlog onder meer doceerde aan de *Université catholique de Louvain*, stond tijdens de bezetting aan het hoofd van de inlichtingendiensten bij Staatsveiligheid en schreef voor de clandestiene *La Libre Belgique*. Hij was dus ervaringsdeskundige en publiceerde in dat opzicht over zijn eigen verzetservaring, de inlichtingendiensten en de Groupe G⁷⁹. Dujardin leek vooral beïnvloed door een specifieke bijdrage in de *Revue Internationale d'histoire militaire*, waarin Ugeux de idee postuleerde dat motieven van verzetsstrijders verschilden per sociale groep, per individu en konden evolueren doorheen de oorlog:

“(...) la tentation se fait grande de confondre dans un même groupe social toutes ces femmes et tous ces hommes, toutes ces petites phalanges et ces vastes organisations de la clandestinité. Rien n’est plus inexact. Il y a eu presque autant de résistances qu’il y avait de résistants, au moins au départ. Et en vérité, c’est cela qui est intéressant⁸⁰.”

Door de heterogeniteit van het verzet te benadrukken, kwam de vraag *wie* in verzet was gegaan meer op de voorgrond: *“l’étude sociologique du milieu résistant⁸¹”*. Jean Dujardin opperde vervolgens voor het eerst dat de individuele erkenningsdossiers hier eventueel toe zouden kunnen dienen. Voor zijn eigen vraagstelling achtte hij ze minder interessant,

75. BERNARD, *La Résistance, 1940-1945*, 9. Laurent Douzou concludeert ook voor Frankrijk: *“As late as the 1980s and 1990s nobody studied the French resistance without using these sources and carrying out their own oral history”* in LAURENT DOUZOU, *“A Perilous History: A Historiographical Essay on the French Resistance”*, p. 97.

76. DIRK MARTIN, “De mondelinge documentatie in het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog”, in JAN TOLLENEER (red.), *Over mondelinge geschiedenis gesproken*, Antwerpen, 1987, p. 118; NICO WOUTERS, “The Second World War in Belgium: 75 years of history (1944-2019)”, p. 25.

77. JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l’aide aux illégaux”, 14. In 1972 zou José Gotovitch ook een *panorama de la Presse Clandestine en 1940* publiceren (JOSÉ GOTOVITCH, “Beeld van de clandestiene pers in 1940”, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, n° 2, 1972, p. 223-267).

78. *“Il faudra, en quelque manière, procéder comme un Henri Michel en France”*, JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l’aide aux illégaux”, p. 11.

79. WILLIAM UGEUX, *Le passage de l'Irty*, Henneuse, 1962; Idem, *Le Groupe G (1942-1944) : deux héros de la Résistance : Jean Burgers et Robert Leclercq*, Brussel, 1978.

80. WILLIAM UGEUX, “Aspects divers de la psychologie du résistant belge 1940-1945”, *Revue Internationale d'histoire militaire*, nr. 29, 1970, p. 964.

81. JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l’aide aux illégaux”, p. 15. Henri Michel had deze suggestie ook gedaan in zijn recensie van het werk van Bernard. Zie HENRI MICHEL, “Une Histoire de la Résistance belge”, *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale*, 20e année, 77, 1970, p. 88.

daar de beknopte en schematische weergave niet toelieten door te dringen tot de details van verzetsactiviteiten. Zijn twijfels bij de statuten had hij ook eerder al geuit in een stuk over de spionage-activiteiten van de Belgisch Nationale Beweging⁸². Subtiel opperde Dujardin in voetnoot: “*Il faudra un jour, consacrer un essai à ces différents statuts et montrer clairement leur limites*”⁸³.

Dat een meer gedetailleerde en *bottom-up* aanpak gesmaakt werd, blijkt uit de evaluatie van een aantal andere publicaties uit de jaren 1970 in het *Bulletin d'Histoire de Belgique*. Henri Bernards biografie over de verzetsman Walthère Dewé werd positiever onthaald dan zijn voorafgaand syntheseswerk omdat hij voor het eerst gedetailleerd weergaf hoe een inlichtingennet functioneerde⁸⁴. Ook in zijn werk over de Patriottische Milities in Schaarbeek maakte hij het verzet bevattelijk en minder abstract⁸⁵. Opvallend genoeg werd ook het boek *Partizanen in Vlaanderen* van de communist Louis Van Brussel om die reden geprezen. Los van het feit dat het werk van de Leuvense leider van de Gewapende Partizanen een aantal hermetische politieke bespiegelingen bevatte en onder de categorie ‘herinnering’ (in tegenstelling tot geschiedenis) werd geplaatst, beschreef het de clandestiene strijd “*vue d'en bas, une optique qui se rencontre rarement dans une telle continuité*”⁸⁶.

Vanaf de jaren 1970 werd dus gereflecteerd over de noodzaak van gedetailleerde, concrete studies, maar ook nog steeds over een globale aanpak om ‘het verzet’ te bestuderen. De jonge historici aan het Navorsingscentrum benadrukten dat de heterogeniteit van het ‘fenomeen verzet’ niet weerspiegeld werd in de naoorlogse categorisatie van het verzet of in institutionele geschiedensissen van gewapende organisaties. Overtuigd van de wisselwerking tussen het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de Belgische universiteiten, deed José Gotovitch zelfs een bescheiden suggestie tot een werkplan om stapsgewijs, via lokale studies, tot een coherent en algemeen begrip over het verzet te komen⁸⁷. Vanaf 1975 werden dan ook meer en meer masterscripties over de Tweede Wereldoorlog geschreven, onder meer bij de professoren Jacques Lory (UCL) en Herman Balthazar (RUG)⁸⁸.

V. De jaren 1980: verzet en het brede publiek

Tijdens de jaren 1980 veranderde er weinig voor het thema. Om de bespiegelingen uit de jaren 1970 om te zetten in nieuwe baanbrekende publicaties of wetenschappelijke standaardwerken, was het nog te vroeg. Dit decennium werd vooral

82. JEAN DUJARDIN, “De Belgisch Nationale Beweging. Activiteiten inzake inlichting en actie (1941-februari 1944)”, *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, nr. 2, 1972; p. 115.

83. JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l’aide aux illégaux”, p. 45.

84. Bulletin d'Histoire de Belgique 1970-1971 (deuxième partie), *Revue du Nord*, tome 54, n. 214, 1972, p. 343.

85. JEAN BARTIER, C. DERUELLE, GEORGES DESPY, JEAN-MARIE DUVOSQUEL, JOSÉ GOTOVITCH, HERVÉ HASQUIN, JEAN-JACQUES HOEBANX, R. KURGAN-VAN HENTENRIJK, M. LEFEBVRE, PHILIPPE MOUREAUX, ANDRÉ UYTTEBROUCK, LILIANE VIRÉ, JACQUES WILLEQUET, LÉON ZYLBERGELD. “Bulletin d'Histoire de Belgique 1969-1970”, in *Revue du Nord*, tome 53, n. 209, 1971, p. 366.

86. Bulletin d'Histoire de Belgique 1970-1971 (deuxième partie), *Revue du Nord*, tome 54, n. 214, 1972, p. 342-343.

87. JOSÉ GOTOVITCH, “La résistance. Sources et méthodes.”, *Clio* IV-VI, 1978, 69: “Découvrir la presse clandestine locale, relever les faits, opérer de même pour la presse censurée, rechercher les éventuelles archives communales (administration, police, gares), dépouiller les rapports de police allemands, rechercher les résistants locaux, les autorités de l'époque, voir pour quelques acteurs principaux les dossiers de la Santé publique, dépouiller la bibliographie générale, interviewer les personnes repérées.”

88. NICO WOUTERS, “The Second World War in Belgium: 75 years of history (1944-2019)”, p. 21. Voorbeelden van licentiaatsverhandelingen zijn BERNARD DENECKERE, *De Westvlaamse klandestiene pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, KUL, 1976; MARTINE GEORGE, *Une ville sous l'occupation: Namur en 1940 (mai-décembre 1940)*, UCL, 1975; HECTOR GOOSSENS, *De klandestiene pers in Oost-Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog: bijdrage tot haar geschiedenis en haar problematiek*, Universiteit Gent, 1978; ANNE-MARIE HABRAKEN, *Sluikpers in Limburg en Vlaams-Brabant tijdens de Tweede Wereldoorlog*, KUL, 1978; DANIELLE LAMBRECHTS, *Sluikpers in de provincie Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, KUL, 1977; BERNARD TOMASI, *La région de Charleroi et la ville de Châtelet sous l'occupation allemande (mai 1940 - décembre 1942)*, UCL, 1979; BRIGITTE VERSCHRAEGEN, *De sluikbladen die te Brussel ontstonden in 1940*, KUL, 1979; GREET WOUTERS, *De sluikbladen die te Brussel ontstonden in 1941*, KUL, 1981.

gekenmerkt door een aantal publieksgerichte werken die de geschiedenis van het verzet toegankelijk vertaalden naar een breed - en voor het eerst ook Nederlandstalig - publiek, maar die weinig nieuwe methodologische of epistemologische inzichten bijdroegen.

In 1984 verscheen *De vijand te lijf. De Belgen in het verzet* van Wim Meyers en Frans Selleslagh, beide sinds 1969 werkzaam bij het NSGWO. In dit eerste Nederlandstalige synthesewerk gaven de auteurs een institutioneel overzicht van de vijftien erkende verzetsbewegingen in België. Behalve het Onafhankelijkheidsfront waren volgens hen alle verenigingen apolitiek, met vaderlandsliefde als enige drijfveer. Niet toevallig maakte deze eerste Nederlandstalige synthese expliciet de balans op van het aandeel van Vlaanderen in het verzet:

“Het idyllisch idee, zoals na de Eerste Wereldoorlog ook heerste, van Vlamingen en Walen eensgezind in de strijd voor België tegen de overweldiger, is een cliché dat niet weerstaat aan enkele nuchtere cijfergegevens⁸⁹”

De auteurs oordeelden dat de Vlamingen niet het aandeel in de strijd hadden die zij normaalwijze hadden moeten innemen. Het unanimistische discours in de verzetshistoriografie en de mythe van een verenigd, Belgisch verzet hadden een dergelijk perspectief - waarbij (het aandeel van) verschillende bevolkingsgroepen tegenover elkaar werden geplaatst - lange tijd in de weg gestaan. Daarnaast speelden Meyers en Selleslagh in op een negatieve stereotiepe beeldvorming van het verzet: de criminalisering van het

verzet via associatie met de straatrepressie en met banditisme tijdens en na de bevrijdingsperiode. Die beeldvorming was vooral voor Vlaanderen en was in de Franstalige studies over het verzet tot dan toe nog niet aan bod gekomen. De auteurs concludeerden:

“De vraag mag gesteld worden of sommige verzetslui, die tijdens de dolle bevrijdingsdagen als cowboys in een westernfilm te keer gingen, zich wel bewust waren van de gevolgen die hun daden voor onschuldige burgers konden hebben? (...) Wanneer zal hierop *sine ira et studio* geantwoord worden?⁹⁰”

Dit beeld was gemeengoed in Vlaanderen, maar op het moment van verschijnen kwamen in deze beeldvorming reeds de eerste barsten, niet het minst door de televisieuitzendingen van journalist Maurice De Wilde. Bij de BRT ontstond reeds in de jaren 1960 - naar het voorbeeld van *De Bezetting* van Lou De Jong in Nederland - de idee om het oorlogsverleden van België op televisie te brengen. Begin jaren 1970 werd daarom de ‘Productiekern Wereldoorlog II’ opgericht. In 1984 kwam een eerste reeks over het verzet op antenne - meer bepaald over inlichtingendiensten en ontspappingsroutes - gerealiseerd door Paul Louyet en Guido Martens. In 1987 volgde een tweede serie, geproduceerd door Herman Van de Vijver en Rudi Van Doorslaer⁹¹. Het waren echter de programma's over de collaboratie van de hand van Maurice De Wilde die de grootste impact hadden en veel meer publieke aandacht kregen dan de uitzendingen over het verzet. De eerder droge, wetenschappelijk-historische stijl van de

89. WIM MEYERS en FRANS SELLESLAGH, *De vijand te lijf. De Belgen in het verzet*, Antwerpen, 1984, p. 13. JOSÉ GOTOVITCH maakte deze berekening voor het eerst in 1972 in “Photographie de la presse clandestine de 1940”, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 2, 1972, 1, p. 113-156.

90. WIM MEYERS en FRANS SELLESLAGH, *De vijand te lijf...*, p. 123.

91. *Inventaris BRT Productiekern Wereldoorlog II*, CegeSoma, AA1297, p. 1-2; KOEN AERTS en BRUNO DE WEVER, “Het verzet in de publieke herinnering in Vlaanderen”, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 42, 2012, 2-3, p. 97. De samenwerking tussen de BRT en het Navorsingscentrum is onduidelijk. Wellicht hadden de onderzoekers van het centrum een grotere rol bij de Franstalige tegenhanger van de productiekern, die de serie *Jours de Guerre* uitzonden. Zie WOUTER DE WITTE, “Het Verzet” in *de huiskamer: een onderzoek naar een documentairereeks van “Productiekern Wereldoorlog II” en de beeldvorming van het verzet in Vlaanderen*, masterscriptie, Universiteit Gent, 2020, p. 49-50.

W. MEYERS & F. SELLESLAGH

DE VIJAND TE LIJF

DE BELGEN IN HET VERZET

HELIOS

De vijand te lijf. De Belgen in het verzet van Wim Meyers en Frans Selleslagh uit 1984.

verzetsserie stond dan ook in schril contrast met de controversiële stijl van De Wilde⁹². Na de twee verzetsreeksen was er niet meer echt sprake van een werkgroep verzet en wijdden de historische programma's van de VRT weinig of geen aandacht meer aan de geschiedenis van het verzet⁹³.

De aanloop naar de documentairereksen leest als een reproductie op microschaal van de tot dan toe doorlopen evolutie van de verzetshistoriografie. De afbakening van het onderwerp vormde een onoverkomelijk discussiepunt voor de opeenvolgende productieploegen. Het fenomeen bleek zo uitgebreid en vanuit zoveel verschillende invalshoeken te benaderen dat het aantal afleveringen stelselmatic werd opgevoerd⁹⁴. Bovendien, zo schreef Louyet in het publieksboek dat de eerste programmareeks begeleidde, "is [het] eigen aan de ondergrondse beweging dingen te doen zonder getuigen, zonder documenten, zonder bewijzen; het is bijgevolg ook moeilijker om er over te schrijven, zonder onmiddellijk bekritiseerd te worden, meestal terecht". Het was dan ook niet de ambitie van zijn studie om te worden beschouwd als een wetenschappelijk gefundeerd historisch werk⁹⁵. De eerste reeks verviel in het klassiek gekende schema dat verzet onderverdeelde in verschillende types. De nieuwe ploeg, die vanaf 1985 de tweede reeks afleveringen produceerde, probeerde het over een andere boeg te gooien. Historici Rudi Van Doorslaer en Etienne Verhoeyen verleenden hun medewerking en beargumenteerden een chronologisch-thematische aanpak die de sociale realiteit van het verzet beter in

de verf zette - in lijn met de ontluikende nieuwe historiografische ontwikkelingen⁹⁶. Zowel de reeks als de begeleidende publicatie startte daarom met een bespreking van de houding van de belangrijkste politieke, sociale en levensbeschouwelijke groepen tijdens de bezetting. Toch zagen ook zij het als taak om "feitenmateriaal aan te brengen" omdat een andere "aanpak van het fenomeen verzet bij diegenen die zich actief in het verzet hebben gestort en die de gruwelen van de oorlog hebben gekend wellicht als oneerbiedig zou overkomen"⁹⁷. Hoewel de publiekswerken die deze reksen begeleidden geen fundamenteel nieuwe inzichten toevoegden aan de verzetshistoriografie, hadden de historici die de tweede reeks produceerden wel al duidelijk aandacht voor politieke engagementen en motieven van zowel linkse als rechtse groepen.

Ook op historiografisch vlak waren "diegenen die zich actief in het verzet hadden gestort" nog steeds van tel. Verzetsorganisaties hadden in deze periode nog steeds grotendeels de overhand in hun eigen historiografie⁹⁸. Zo leidde het onderzoek aan de Koninklijke Militaire School onder impuls van professoren Henri Bernard en Jean-Léon Charles in 1986 tot *Het Geheim Leger, 1940-1944*⁹⁹. Het boek wilde in de eerste plaats een "eerste samenvatting" zijn van de geschiedenis van de beweging en geen analytische studie. Dit laatste was volgens de auteurs het werk van geschiedkundigen. In 1987 volgde *Niet langer geheim* van kolonel Van Poucke en tussen 1991 en 1995 een zesdelige reeks *Contribution à l'histoire de l'Armée secrète 1940-1944*¹⁰⁰.

92. Voor een bespreking van de receptie van de reeks zie WOUTER DE WITTE, "Het Verzet" in de huiskamer..., vanaf p. 53 en VEERLE VANDEN DAELLEN, "Loe De Jong en Maurice De Wilde. Twee oorlogsmonumenten", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 22, 2010, p. 161-196.

93. *Inventaris BRT Productiekern Wereldoorlog II...*, p. 1-2 en KOEN AERTS en BRUNO DE WEVER, "Het verzet in de publieke herinnering...", p. 97.

94. Voor een gedetailleerde weergave hiervan, zie WOUTER DE WITTE, "Het Verzet" in de huiskamer..., p. 63-96.

95. PAUL LOUYET, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 4: Het verzet*, Kapellen, 1984, p. 5.

96. WOUTER DE WITTE, "Het Verzet" in de huiskamer..., p. 85-86.

97. HERMAN VAN DE VIJVER, RUDI VAN DOORSLAER en ETIENNE VERHOEYEN, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 6: Het verzet 2*, Kapellen, 1988, p. 5.

98. Bijvoorbeeld WILLIAM UGEUX, *Le Groupe G (1942-1944). Deux héros de la résistance: Jean Burgers et Robert Leclercq*, Paris-Bruxelles, 1978 en LOUIS VAN BRUSSEL, *Partizanen in Vlaanderen. Met aktieverslag van korps 034-Leuven*, Leuven, 1977.

99. HENRI BERNARD (ed.), *Het Geheim Leger, 1940-1944*, Gent, 1986. Met medewerking van kolonels Victor Marquet en Joseph Linsmeau, directeur-generaal Maurice Herman, Roger Gheysen, Thierry Vuylsteke en kapitein-commandant Alfred Dubru.

100. GUY VAN POUCKE, *Niet langer geheim: 69 groepen - 2.500 man 1940-1944: clandestiene organisatie en operaties in het kustgebied en Noord-West-Vlaanderen, Geheim Leger - Zone III - Sector Brugge - Oostende*, Gent, Verbeke, 1987 en VICTOR MARQUET, *Contribution à l'histoire de l'Armée secrète 1940-1944*, Bruxelles, 6 delen, 1991-1995.

Meer dan twintig jaar nadat Jacques Willequet het schrijven van de geschiedenis van het verzet als prioriteit stelde voor het *Centre National d'Histoire des deux Guerres mondiales*, was er tegen het einde van de jaren 1980 nog steeds geen synthesewerk in zicht¹⁰¹.

VI. “Comme un reflet de la société¹⁰²” : naar een sociale verzetsgeschiedenis vanaf de jaren 1990

In de jaren 1990 - en dan vooral tussen 1990 en 1995 - kregen de meeste onderwerpen in de historiografie van de Tweede Wereldoorlog synthesewerken, behalve het verzet. “*La résistance [...] n'a pas encore son historien*”, zo concludeerden ook José Gotovitch en Alain Colignon over deze periode¹⁰³. Toch betekenden de jaren 1990 voor de Belgische verzetshistoriografie - als uitloper van belangrijke inzichten sinds de jaren 1970 en aangestuurd door de Franse beweging naar een sociale geschiedenis van het verzet - een fundamentele stap voorwaarts. De waarde van een *bottom-up* aanpak, de aandacht voor het ‘dagelijkse verzetsleven’ en voor de sociologie van het verzet werden bevestigd. De institutionele focus werd definitief verlaten en er vond een evolutie plaats naar meer inclusiviteit in elk aspect van de verzetshistoriografie: van de bronnenselectie tot de methodologie en de bestudeerde groepen. Het tijds kader 1940-1944 werd opengemaakt, er kwam meer aandacht voor de wortels van de politieke en sociale context waarin het verzet zich ontwikkelde en voor de invloed van het verzet tij-

dens de Eerste Wereldoorlog. Deze inzichten, die al enkele decennia aan het rijpen waren, culmineerden in dé twee pionierswerken van de Belgische academische verzetshistoriografie: *Du Rouge au Tricolore. Les Communistes belges de 1939 à 1944* van José Gotovitch in 1992 en *Du Murmure au Grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940 - septembre 1944)* van Fabrice Maerten in 1999¹⁰⁴. Deze twee studies lieten elke hang naar heroïek achterwege en schreven een zeer ‘menselijke’ verzetsgeschiedenis waarbij ze verzet midden in de samenleving plaatsten. Vanaf de jaren 1990 werden ook studies naar de omgang met het oorlogsverleden steeds dominanter in de historiografie over de Tweede Wereldoorlog, onder invloed van wat gekend staat als de ‘memory-boom’¹⁰⁵. De eerste reflecties over de erfenis van het verzet, in alle betekenissen van het woord, vonden dus gelijktijdig plaats met de *social turn* in de verzetshistoriografie.

Een eerste academische pionier

In 1992 publiceerde José Gotovitch zijn standaardwerk over de oorlogsgeschiedenis van de Kommunistische Partij van België en dus ook de geschiedenis van één van de dominante spelers van het verzet: het Onafhankelijkheidsfront¹⁰⁶. Het werk was de uitkomst van een onderzoeksproject dat hij reeds opstartte in 1964¹⁰⁷. *Du Rouge au Tricolore. Les Communistes belges de 1939 à 1944* was het resultaat van Gotovitch’ persoonlijke engagement bij de communistische partij

101. MARTIN CONWAY en PIETER LAGROU, “José Gotovitch, 50 ans au coeur et aux marges de l’historiographie de la Belgique contemporaine” in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 49, 2019, 2-3, p. 227.

102. FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement. La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)*, Mons, 1999, vol. 2, p. 889.

103. ALAIN COLIGNON en JOSÉ GOTOVITCH, « Du sang, de la sueur, de l’encre », in *Jours de paix (Jours de guerre, 22-24)*, Bruxelles, 2001, p. 125.

104. JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore : les Communistes belges de 1939 à 1944*, Bruxelles, 1992; FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement : La Résistance politique et idéologique dans la province de Hainaut pendant la Seconde Guerre mondiale (mai 1940 - septembre 1944)*, Mons, 1999.

105. NICO WOUTERS, “The Second World War in Belgium: 75 years of history (1944-2019)”, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 49, 2019, 2-3, p. 70.

106. Van 1988 tot 2005 was Gotovitch directeur van het NSGWO (vanaf 1997 CegeSoma).

107. Zie deel II van deze bijdrage en een uitgebreid overzicht van de verschillende etappes van dit onderzoeksproject in MARTIN CONWAY en PIETER LAGROU, “José Gotovitch, 50 ans au coeur et aux marges de l’historiographie de la Belgique contemporaine”...

en zijn pionierswerk op het vlak van bronnen en onderzoeksmethoden waaronder het inventariseren van de clandestiene pers, het verzamelen van meer dan 400 getuigenissen en interviews en het ordenen van de archieven van de communistische partij in het *Centre des Archives Communistes en Belgique (CArCoB)*¹⁰⁸. Met deze studie leverde José Gotovitch de eerste verzetsgeschiedenis van een organisatie af die zich niet beperkte tot het institutionele perspectief, maar een bottom-up verhaal vertelde via de ervaringen van de personen die deze organisatie “maakten”. Gotovitch koos niet tussen mondelinge of schriftelijke bronnen - zoals Jean Dujardin en zijn voorgangers wel deden - maar leverde een blauwdruk af voor een ‘totale’ verzetsgeschiedenis: politiek-institutioneel én sociaal, met aandacht voor de rol van vrouwen, Joodse mensen en buitenlanders en een vleugje transnationale verzetsgeschiedenis¹⁰⁹. Gotovitch breide met deze studie als het ware een vervolg aan het verhaal van *L’an 40* uit 1971. Met *Du rouge au tricolore* verbond Gotovitch zijn vroeger werk - en ook de inzichten van Dujardin - met de social turn die in Frankrijk tegen de jaren 1990 op gang kwam. Hij wilde onderzoeken hoe het Belgische verzet ‘echt’ functioneerde, welke plaats dit fenomeen innam in de Belgische samenleving tijdens en na de oorlog: “*Il a fallu réviser l’histoire mythifiée qu’elle fit ou laissa écrire et qui s’avère aujourd’hui étrangement auto-destructive*”¹¹⁰. Gotovitch eindigde zijn studie dus niet in 1944, maar onderzocht hoe de KPB - hoofdrolspeler van het verzet - na de oorlog zo snel politiek gemarginaliseerd geraakte.

“De quoi parlons-nous ?”¹¹¹”

Tegelijkertijd vormde zich in Frankrijk een nieuwe generatie verzetshistorici die het onderzoeksveld definitief in een nieuwe richting zouden sturen en een grote invloed hadden op de - voornamelijk Franstalige - Belgische verzetshistoriografie. In een serie van zes conferenties - waaronder de conferentie *La Résistance et les Européens du Nord* die in 1994 plaatsvond in Brussel en mee georganiseerd werd door het NSGWO - herbekeek een panel van internationale historici de geschiedenis van het Franse verzet grondig¹¹². “*De quoi parlons-nous?*”, vroegen Belgische, Franse, Nederlandse, Deense en Noorse verzetshistorici zich op het colloquium van 1994 - 50 jaar na het einde van de bezetting - nog steeds af¹¹³. De opkomst van de sociale verzetshistoriografie betekende dan wel een rijker perspectief, maar zeker niet het vinden van een éénduidig antwoord op die vraag. De onderzoekers waren het alvast wel eens over de drievoudige diversiteit van het verzet: geografisch, chronologisch en sociologisch. Het verzet was veranderlijk in tijd en ruimte en moest dan ook vanuit dit perspectief bestudeerd worden: met aandacht voor de specifieke lokale context en de nodige chronologische nuances¹¹⁴. De sociologische diversiteit van het verzet zorgde voor meer kopzorgen. Naast de uitdaging van het vinden van een passende definitie van ‘verzet’, kregen de betrokken historici nu ook nog het concept ‘sociale klasse’ op hun bord. Zeker bij het vergelijken van het verzetsengagement van verschillende sociale klassen bleek een definitie van

108. MARTIN CONWAY en PIETER LAGROU, “José Gotovitch...”, p. 227 en p. 236. Gotovitch is momenteel werkleider van het CArCoB.

109. Via de analyse van de band tussen de KPB en de Kommunistische Internationale, verpersoonlijkt in de figuur van de Hongaar Andor Berei die de partij de facto leidde vanaf 1935 tot 1945.

110. JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore ...*, p. 12.

111. ROBERT FRANK en JOSÉ GOTOVITCH (red.), *La Résistance et les Européens du Nord*, Bruxelles / Paris, 1994-1996, vol. 2, p. 111.

112. GABRIELLE DRIGEARD en CHANTAL KESTELOOT, *La Résistance et les Européens Du Nord*, volume II, Brussel, 1994. In 1997 veranderde het Navorsings- en Studiecentrum van de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (Centre de Recherches et d’Etudes historiques de la Seconde Guerre mondiale) haar naam naar Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (Centre d’Études et de Documentation Guerre et Sociétés contemporaines) of afgekort CEGESOMA.

113. GABRIELLE DRIGEARD en CHANTAL KESTELOOT, *La Résistance et les Européens du Nord...*, p. 111. België werd op dit colloquium vertegenwoordigd door onder andere Alain Colignon, Bruno De Wever, José Gotovitch, Rik Hemmerijckx, Chantal Kesteloot, Pieter Lagrou, Fabrice Maerten, Jean Stengers, Rudi Van Doorslaer en Etienne Verhoeyen. Voor Frankrijk waren onder meer Pierre Laborie, François Marcot en Olivier Wieviorka aanwezig. De aanwezige Nederlandse historici - waaronder Madelon de Keizer, Peter Romijn en Kees Schulten - waren allen geaffilieerd aan het Nederlandse Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

114. GABRIELLE DRIGEARD en CHANTAL KESTELOOT, *La Résistance et les Européens du Nord...*, p. 112-114.

JOSÉ GOTOVITCH

DU ROUGE
AU TRICOLORE

Résistance et
parti communiste

Du Rouge au Tricolore. Les Communistes belges de 1939 à 1944 van José Gotovitch uit 1992.

CENTRE D'ETUDES ET DE RECHERCHES HISTORIQUES
DE LA SECONDE GUERRE MONDIALE (BRUXELLES)
INSTITUT D'HISTOIRE DU TEMPS PRESENT (CNRS, PARIS)

LA RÉSISTANCE ET LES EUROPÉENS DU NORD

HET VERZET EN NOORD-EUROPA

NAVORSINGS- EN STUDIECENTRUM VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN DE TWEDE WERELDOORLOG (BRUSSEL)
INSTITUT D'HISTOIRE DU TEMPS PRESENT (CNRS, PARIS)

Het Verzet en Noord-Europa, verslag van de conferentie in Brussel in 1994, door Gabrielle Drigeard en Chantal Kesteloot.

beide concepten even essentieel als moeilijk¹¹⁵. Hoe kon je vergelijken wanneer het onmogelijk bleek om het verzet te vatten in absolute cijfers? Eigenlijk was enkel het georganiseerd verzet dat erkend werd na de bevrijding enigszins te vatten in cijfers, het verzet dat buiten die organisaties viel moest nog onderzocht worden. Als er al vergeleken moest worden, dan liever niet op basis van sociale klasse op nationaal niveau, maar eerder op lokaal niveau¹¹⁶.

In 1997 maakte *Pour une histoire sociale de la Résistance* - themanummer van het Franse tijdschrift voor sociale geschiedenis *Le Mouvement Social* - een stand van zaken op van de sociale verzetshistoriografie. In zijn bijdrage kwam Frans verzetshistoricus François Marcot - ook aanwezig op het colloquium van 1994 - terug op de band tussen verzet binnen en buiten de verzetsorganisaties:

*“Comme mouvement social, la Résistance ne peut se confondre avec les organisations qui la composent. [...] la multiplicité des actions entreprises en dehors des organisations, avant elles ou en marge d’elles, interdit de réduire la Résistance aux seules organisations.”*¹¹⁷

Iedereen begreep dat de leiders van een inlichtingennetwerk, of gewapende guerrillastrijders verzet pleegden. Maar wat met de secretaris van een gemeentehuis die zorgde voor valse papieren? Of de vrouw die verbindingen legde tussen verschillende verzetskernen? Vanaf hoeveel valse papieren, verbindingen, informatie of broden werd iemand beschouwd als ‘verzetlid’? Een verzets-

groep kon volgens François Marcot slechts functioneren door een deel van de bevolking te betrekken bij haar activiteiten. Hij stelde het verzet voor als twee concentrische cirkels met poreuze grenzen: een *Résistance-organisation* die een zeer kleine minderheid omvatte en een *Résistance-mouvement* die een veel breder sociaal fenomeen was, namelijk al diegenen die individuele acties uitvoerden en wiens daden en solidariteit essentieel waren voor de verzetsorganisatie. De *Résistance-mouvement* bevond zich niet in de marge van de *Résistance-organisation*, integendeel, de kwaliteit van de relaties met haar omgeving bepaalde het voortbestaan van de verzetsorganisatie¹¹⁸.

Het belang van sociale mobilisatie en van samenwerking tussen verzetsgroepen en hun omgeving was eerder ook al het onderwerp van het doctoraat van de Franse historicus Jacques Semelin geweest, in 1989 gepubliceerd als *Sans armes face à Hitler: la résistance civile en Europe 1939-1943* en in 1994 vertaald naar het Engels¹¹⁹. Hij maakte reeds een onderscheid tussen georganiseerd verzet, spontane en actieve medewerking door de omgeving en passieve medewerking door omstanders (bijvoorbeeld mentale steun in de vorm van de publieke opinie ten gunste van het verzet). François Marcot was het niet eens met deze derde laag van ‘passief’ verzet: *“Résister, c’est réagir”*¹²⁰. Een intellectuele reflectie beschouwde hij niet als verzet en hij hield het dus op twee lagen. Beide historici waren het erover eens dat de verzetshistoriografie zich te lang slechts op de eerste, georganiseerde en gemakkelijkst waarneembare laag gefocust had¹²¹.

115. Ibidem, p. 114-128, voorbeelden van studies naar het verzetsengagement van specifieke sociale klassen:

MARIE-PIERRE VERHAEGEN, “Participation de la noblesse belge à la résistance”, in *La Résistance et les Européens du Nord...*, p. 358-375 (in 2003 uitgegeven als MARIE-PIERRE D’UDEKEM D’ACCOZ, *Voor koning en vaderland: de Belgische adel in het verzet*, Tielt.); RIK HEMMERIJCKX, “De Belgische kommunisten en het syndikaal verzet: de aktie der syndikale strijdkomités”, in *La Résistance et les Européens du Nord...*, p. 208-217 (en in 2003: RIK HEMMERIJCKX, *Van Verzet tot Koude Oorlog, 1940-1949: machtsstrijd om het ABVV*, Brussel/Gent, 2003) en JOSÉ GOTOVITCH, “L’engagement des intellectuels dans la résistance”, in *La Résistance et les Européens du Nord...*, p. 284-287.

116. GABRIELLE DRIGEARD en CHANTAL KESTELOOT, *La Résistance et les Européens du Nord...*, p. 114-128.

117. FRANÇOIS MARCOT, “Pour une sociologie de la Résistance: intentionnalité et fonctionnalité”, in *Le Mouvement Social*, 180, 1997, p. 21-22.

118. FRANÇOIS MARCOT, “Pour une sociologie...”, p. 21-23.

119. JACQUES SÉMELIN, *Sans armes face à Hitler: la résistance civile en Europe 1939-1943*, Paris, 1989.

120. FRANÇOIS MARCOT, “Pour une sociologie...”, p. 21.

121. JACQUES SÉMELIN, *Sans armes face à Hitler...*, p. 106-107.

JUILLET • SEPTEMBRE 1997

RA
2757

LE MOUVEMENT SOCIAL

POUR UNE HISTOIRE SOCIALE DE LA RÉSISTANCE

sous la direction d'A. Prost

Articles de C. Andrieu, C. Chevandier,
L. Douzou, J.-M. Guillon, F. Marcot, A. Prost,
J. Sainclivier, G. Sapiro, A. Simonin,
D. Veillon, D. Virieux, O. Wieviorka

ÉDITIONS
DE L'ATELIER

NUMÉRO

180

Pour une histoire sociale de la Résistance, themanummer van het Franse tijdschrift voor sociale geschiedenis Le Mouvement Social uit 1997.

Een tweede academische pionier

Aan de *Université catholique de Louvain* werkte Fabrice Maerten in de tweede helft van de jaren 1990 verder op de perspectieven van José Gotovitch en van de *social turn*. In tegenstelling tot de verzetsgeschiedenis van één (politieke) organisatie, schreef Maerten een lokale verzetsgeschiedenis voor de provincie Henegouwen. Waar Gotovitch nog weigerachtig stond tegenover het gebruik van de erkenningsdossiers voor kwantitatief onderzoek, bracht Maerten deze methodologische uitdaging wel tot een succesvol einde. Maerten verzoende in zijn doctoraat de zoektocht van de Belgische verzetshistoriografie naar overkoepelende idealen en motieven met de sociologische benadering van de Franse verzetshistoriografie. Hij vertrok vanuit het concept van 'psychologisch verzet' zoals beschreven door Bernard in 1968, namelijk verzetsactiviteit gericht op het onderhouden en ontwikkelen van het verzetsbewustzijn - "*conscience résistante*" - van de bevolking via clandestiene pers en propagandanetwerken¹²². Dit psychologisch verzet vormde volgens Bernard de basis waarop zich andere types van verzet konden ontwikkelen. Volgens Maerten leidde de nadruk van Bernard op het te bereiken doel van het verzet echter tot een al te patriotische visie en liet Bernard na te erkennen dat verzetsacties ook een weerspiegeling waren van de spanningen in de samenleving. Maerten verbreedde zijn focus dan ook naar *politiek en ideologisch verzet*, waaronder hij alle vormen van niet-gewelddadig verzet plaatste: clandestiene pers, affiches, radio-uitzendingen, massabetogingen, stakingen en symbolische daden zoals het uithangen van een vlag of neerleggen van krans¹²³. De term 'burgerlijk verzet' gebruikte Maerten bewust niet omdat deze volgens hem in België te sterk geassocieerd werd met het gelijknamige erkenningsstatuut. De naoorlogse scheidingswanden tussen de verschillende types van verzet kwamen in het algemeen niet overeen met het parcours

van verzetslieden. Politiek en ideologisch verzet lag als instrument van bewustwording van de te voeren strijd wel regelmatig aan de basis van dit parcours: 'politiek' want verbonden aan de patriotische strategie van nationale bevrijding en 'ideologisch' want uiting van een verlangen om te strijden tegen de onderdrukking en voor de overwinning van de mensenrechten¹²⁴. Dit type verzet was volgens Maerten een noodzakelijk startpunt voor de meerderheid van de verzetsmensen en het propageerde een "geest van verzet" bij zoveel mogelijk burgers. Hij liet de "*esprit de la Résistance*" zoals beschreven door Henri Bernard dus nooit volledig los.

Maerten concludeerde dat de verzetsactiviteit die zich ontwikkelde in Henegouwen binnen elke socioprofessionele groep sterk gekoppeld was aan hun specifieke vaardigheden, maar ook aan de dominante ideologische overtuigingen in de betrokken groep¹²⁵. Hij onderscheidde hier dus twee niveaus in het verzetsengagement: "intentionaliteit" - de intenties of waarden, doelstellingen en strategieën van de individuele actoren - en "functionaliteit" - de 'objectieve' werking van het verzet. Deze sociologische concepten werden door François Marcot geïntroduceerd in de verzets-historiografie. In theorie kon iedereen weerstand bieden, want iedereen kon ideeën ontwikkelen of over waarden beschikken die in tegenspraak waren met die van de bezetter. Maar in de praktijk had niet iedereen dezelfde mogelijkheden om te handelen. Verschillende vormen van verzet verschenen op verschillende momenten, met verschillende intensiteit bij verschillende sociale of politieke groepen. Het verzet rekruteerde op grond van eigen behoeften en niet elke functie in het verzet kon vervuld worden door eender welke groep in de samenleving. Intentionaliteit dicteerde de actievormen en daarmee het principe van functionaliteit, beide concepten waren dus onlosmakelijk met elkaar verbonden¹²⁶. Het verzet reproduceerde volgens Maerten dan ook over het algemeen relatief

122. HENRI BERNARD, *La Résistance 1940-1945*, Brussel, 1968.

123. FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement...*, vol. 1, p. 3-22.

124. FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement...*, vol. 1, p. 3-22.

125. FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement...*, vol. 2, p. 889.

126. FRANÇOIS MARCOT, "Pour une sociologie...", p. 23-29.

getrouw het bestaande socio-culturele systeem en was vooral een weerspiegeling van de Henegouwse maatschappij, eerder dan een factor van evolutie¹²⁷.

Ondervertegenwoordigd of onderschat?

In zijn bijdrage uit 1997 kwam Marcot ook terug op de over- of ondervertegenwoordiging van bepaalde sociale groepen in het verzet, zoals besproken op het colloquium van 1994. Meestal werden slechts de leden van het georganiseerde verzet geteld en niet de verzetslieden die daarbuiten vielen. Daardoor werd er geen rekening gehouden met de 'ware aard' van het verzet: "*un mouvement social et non un ensemble d'organisations*"¹²⁸. Zo mocht het volgens Marcot niet verbazen dat onderzoekers bijvoorbeeld zelden vrouwen ontmoetten in het georganiseerde verzet. Eén van de belangrijkste gevolgen van dat klassieke perspectief was dan ook het marginaliseren van bepaalde sociale groepen, met name vrouwen, arbeiders en boeren¹²⁹. Pas door het verzet buiten de organisaties te bestuderen konden vrouwen geïntroduceerd worden in een globale visie op het verzet. Ook de waarde die toegekend werd aan cijfers trok Marcot bijgevolg in twijfel. Als er geredeneerd werd in termen van onder- en oververtegenwoordiging, was het dan gerechtvaardigd om alle sociale groepen op hetzelfde niveau te plaatsen? Verschillende groepen waren in de samenleving structureel in verschillende verhoudingen betrokken. Bij het meten van de betrokkenheid bij het verzet van een bepaalde groep, moest volgens Marcot het aandeel van deze groep vergeleken worden met de potentieel militante bevolking en niet met de totale actieve bevolking¹³⁰. Een studie over de betrokkenheid van vrou-

wen in het verzet kon dus niet los staan van een studie over het politieke engagement van vrouwen voor en na de bezetting.

In België - net als in Nederland - richtte het onderzoek naar vrouwen en verzet zich vanaf de jaren 1990 vooral op de rol van vrouwen in het georganiseerde verzet, waarbij vooral hun ondervertegenwoordiging en hun ondersteunende rol benadrukt werden en de vraag gesteld werd in hoeverre deze verzetservaring een emanciperend effect had¹³¹. Ook al vertelt een focus op de ondersteunende rol van vrouwen in verzetsorganisaties niet het hele verhaal van het vrouwelijk verzet, het is in ieder geval een deel van de werkelijkheid. Problematischer is de tendens om 'vrouwelijke' taken gelijk te stellen aan zogenaamde 'humanitaire' verzetsdaden en deze vervolgens als zuiver functioneel te beschouwen, volgens historicus Pieter Lagrou zelfs "*seldom the expression of a conscious political or ideological engagement*"¹³². In haar bijdrage *Les résistantes: perspectives de recherche* wees Frans historica Claire Andrieu dit soort classificatie af. De angst voor repressie, de ongemakken en het extra werk dat het herbergen van onderduikers met zich meebracht, deed haar vermoeden dat er voor een verzetsengagement meer nodig was dan louter humanitaire gevoeligheid: "*Seul un engagement résistant, ou du moins un système de valeurs fortement intériorisé qui sur ce point résistait à l'ordre établi, pouvait déclencher des gestes de solidarité aussi contraignants pour leurs auteurs*"¹³³. De uitspraak van Lagrou over humanitair verzet toont wat er gebeurt wanneer intentionaliteit en functionaliteit niet opgevat worden als twee met elkaar verbonden dimensies van één verzetsengagement: "*...after the 'intentional' resistance of people pre-*

127. FABRICE MAERTEN, *Du murmure au grondement...*, vol. 2, p. 887-891.

128. FRANÇOIS MARCOT, "Pour une sociologie...", p. 31.

129. Ibidem, p. 41.

130. FRANÇOIS MARCOT, "Pour une sociologie...", p. 41.

131. BOB DE GRAAF EN LIDWIEN MARCUS, *Kinderwagens en korsetten: een onderzoek naar de sociale achtergrond en de rol van vrouwen in het verzet 1940-1945*, Amsterdam, 1980; MARJAN SCHWEGMAN, *Het stille verzet. Vrouwen in illegale organisaties. Nederland 1940-1945*. Amsterdam, 1980 en FABRICE MAERTEN, "La Résistance, facteur d'émancipation des femmes?", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 4, 1998, 173-206. Voor een overzicht van de kruisbestuiving tussen de (Belgische) verzetshistoriografie, vrouwengeschiedenis en gendergeschiedenis verwijzen we naar de bijdrage van Michèle Corthals in dit themanummer.

132. PIETER LAGROU, "Belgium", in Bob MOORE (dir.), *Resistance in Western Europe*, Oxford, 2000, p. 49.

133. CLAIRE ANDRIEU, "Les résistantes: perspectives de recherche", in *Le Mouvement Social*, 180, 1997, p. 86.

*disposed towards resistance by their opinions, their character, and their traditions, emerged a 'functional' resistance of people drawn to resistance by what they could offer to a massive underground society*¹³⁴". Door deze twee concepten van elkaar te scheiden, wordt het beeld gevoed van een 'verzet van het eerste uur' voortgestuwd door een 'onwrikbare, pure intentie' en van 'humanitair', zuiver functioneel verzet, onder andere vanaf 1943 in de hulpinitiatieven voor onderduikers. Vrouwen waren ondervertegenwoordigd in een specifieke vorm van verzet, namelijk de vorm die na de oorlog door de overheid erkend werd in administratieve statuten. Het aandeel van vrouwen - en mannen - in andere verzetsvormen is voorlopig nog grotendeels onontgonnen onderzoeksterrein en maakt deel uit van het lopende doctoraatsonderzoek van historica Michèle Corthals aan de Universiteit Antwerpen.

Op zoek naar wat verborgen moest blijven

Deze zoektocht naar 'verzet buiten de organisaties' verloor verzetshistorici niet van de aloude uitdaging: een fenomeen onderzoeken dat er tijdens de bezetting alles aan gedaan had om haar bestaan te verbergen en om zo weinig mogelijk sporen na te laten. Integendeel, de paradox werd voor de sociale verzetshistoricus/-a alleen maar groter. Via een kwantitatieve analyse van het sociale profiel gingen verzetshistorici sinds de jaren 1990 op zoek naar de 'sociologie' van het verzet¹³⁵. Maar hoe kon je buiten het 'georganiseerde' verzet treden en de scha-

duwen van het schaduwleger tellen? De belangrijkste bronnen voor dit kwantitatieve onderzoek waren namelijk de erkenningsdossiers, het resultaat van een naoorlogse administratieve procedure¹³⁶. Jean Dujardin reflecteerde in 1974 reeds over de limieten van deze bron¹³⁷. Deze dossiers bevatten slechts een deel van de realiteit, namelijk het 'georganiseerde' deel en dan nog slechts de personen en bewegingen wiens verzetsactiviteiten na de oorlog door de Belgische overheid erkend werden. In Nederland en Frankrijk werd er minder gewicht gegeven aan de naoorlogse erkenningsstatuten - omwille van een andere ontstaansgeschiedenis - en stonden verzetshistorici bijgevolg kritischer tegenover het kwantificeren van verzet aan de hand van erkenningsdossiers. François Marcot vatte zijn houding tegenover deze bron als volgt samen:

*"Si l'histoire est faite à partir de sources, elle est écrite par les historiens, responsables des concepts qu'ils utilisent. Ce n'est ni à la police française ou allemande, ni à l'administration ou aux offices des anciens combattants, ni aux associations de dire qui est résistant et qui ne l'est pas. C'est aux historiens."*¹³⁸

Fabrice Maerten leverde met zijn doctoraat - en de publicaties over vrouwen en jongeren die hieruit voortkwamen - een duurzame blauwdruk voor het inbedden van de kwantitatieve methode op basis van erkenningsdossiers in een onderzoek dat een beroep deed op eigentijdse bronnen (vooral clandestiene pers)¹³⁹. De hoofdrol van de clandestiene pers - als studieobject en als bron voor andere vormen van politiek en ideologisch verzet - in het

134. PIETER LAGROU, "Belgium"..., p. 49.

135. Bijvoorbeeld: FABRICE MAERTEN, "Sociologie de la Résistance dans la région Mons-Borinage: le cas de l'A.S. et des P.A.", in *België, een maatschappij in crisis en oorlog, 1940*, Bruxelles, 1993; Etienne VERHOEYEN, "Het socio-professioneel profiel van de stichters en leiders van de Belgische Inlichtings- en Actiediensten (1940-1944)", in *idem*; THIERRY VUYLSTEKE, "La structure sociale de l'Armée Secrète dans la province du Limbourg", in *idem*.

136. Voor de ontstaansgeschiedenis van deze erkenningsstatuten, zie Pieter LAGROU, *De politieke strijd om het verzetsareoel: verdienste en erkentelijkheid in het na-oorlogse België (1944-1950)*, licentiaatsverhandeling, KUL, 1989. Voor een kritische bespreking van deze bron, zie FABRICE MAERTEN (red.), *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII*, Tielt, 2020 en de bijdrage van Maerten in de debatrubriek van dit themanummer.

137. Zie deel IV van deze bijdrage.

138. FRANÇOIS MARCOT, "Pour une sociologie...", p. 41.

139. FABRICE MAERTEN, "La Résistance, facteur d'émancipation des femmes? Le cas du Hainaut", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 1998, 4 en FABRICE MAERTEN, "Jeunesse et Résistance, entre mythe et réalité: le cas du Hainaut, 1940-1944", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2001, 8.

onderzoek van Maerten was geen toeval. Gezien de grote beschikbaarheid ervan werd de clandestiene pers een populair onderwerp binnen de Belgische verzetshistoriografie¹⁴⁰. Bovendien vormde deze bron het onderwerp van het eerste werkinstrument dat geproduceerd werd door het 'centrum-Willequet'¹⁴¹. De clandestiene pers is als bron uniek in haar omvang en omvat zo goed als alle ideologische stromingen in het verzet. Het vormt daarnaast één van de enige bronnen die door en over het verzet tot stand kwam tijdens de bezetting. Bovendien kende de clandestiene pers - net als de inlichtingennetwerken - een voor geschiedenis tijdens de Eerste Wereldoorlog en was het dus een gekend concept en fenomeen om mee aan de slag te gaan. Net omdat deze bron door de verzetsgroepen zelf geproduceerd werd, confronteerde ze onderzoekers met de tegenstelling tussen propaganda - hoe de verzetsgroepen zichzelf en hun overtuigingen presenteerden aan de bevolking en de bezetter en hoe zij de bevolking trachtten te mobiliseren voor het verzet - en de realiteit - welke actie de verzetsgroepen effectief ondernamen tegen de bezetter of vanuit welke motivatie personen effectief in verzet traden.

VII. Parallel met de social turn: eerste reflecties over het verzet na de oorlog

Het is duidelijk dat de politieke drijfveren van verzetsgroepen intussen geen taboe meer vormden.

Voor de jaren 1980 waren rechts-conservatieve groepen de dans ontsprongen in publicaties van Lejeune en Bernard, die enkel bij de communisten politieke beweegredenen herkenden om in verzet te gaan. Dat idealiserende beeld werd verlaten en zo kwam ook ruimte om de verhouding van die groepen tot hete naoorlogse politieke hangijzers aan te stippen¹⁴². José Gotovitch was in de epiloog van zijn doctoraat al ingegaan op de dynamiek tussen de Kommunistische Partij van België en het Onafhankelijkheidsfront na de oorlog¹⁴³. De echte start van het onderzoek naar het verzet na de oorlog lag evenwel in een licentiaatsverhandeling uit 1989 van de hand van historicus Pieter Lagrou¹⁴⁴. Deze legde het grondwerk voor de studie van de totstandkoming van de verschillende naoorlogse erkenningsstatuten en de onderhandeling hierin tussen regering en verzetsgroepen. Uit dat onderzoek volgden enkele publicaties over de verhouding tussen "het verzet en naoorlogse politiek", die aantoonde hoe 'het verzet' als groep door de Belgische overheid na de oorlog erg nadelig behandeld werd¹⁴⁵. De omgang met de erfenis van de Tweede Wereldoorlog werd zo integraal onderdeel van de historische studie van naoorlogse België.

Het eerder vermelde colloquium over *La Résistance et les Européens du Nord* in 1994 besteedde ruim aandacht aan 'verzet en het collectieve geheugen'. Vooral de politieke recuperatie van het oorlogsverleden vormde het onderwerp van een aantal bijdragen. Historicus Bruno De Wever

140. De clandestiene pers is digitaal consulteerbaar via de website *The Belgian War Press* van het CegeSoma: warpress.cegesoma.be. Zie ook de licentiaatsverhandelingen: LISA DEJONGHE, *Belge, Réveille-toi! Belgique nationale identiteiten in de clandestiene pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Universiteit Gent, 2010 en Laurence RENSON, *De sluikpers in de provincie Namen onder de Duitse bezetting (1940-1944)*, KUL, 1994.

141. Zie deel II van deze bijdrage.

142. Zie bijvoorbeeld FRANCIS BALACE en CHRISTINE DUPONT, "Les 'Anciens' et le Roi: facteurs de cohésion et de divergence 1945-1950", *Cahiers d'Histoire de la seconde guerre mondiale*, IX, nr. 1, 1985, 123-74. In H. DEPRAETER en J. DIERICKX, *De Koude Oorlog in België*, Berchem, 1985 werd eveneens een deel van de anticommunistische recuperatie van het verzetsverleden blootgelegd en wat de impact daarvan was op de onderliggende verzets- en belangengroepen.

143. JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore: les communistes belges de 1939 à 1944: un aspect de l'histoire de la résistance en Belgique*, Bruxelles, 1992. Zie ook JOSÉ GOTOVITCH, "Communistes et Résistants: les (en)jeux de dupes d'une libération", in JOSÉ GOTOVITCH, PASCAL DELOGE en EMMANUEL GÉRARD, *Jours de paix*, Bruxelles, 2001, 49-99.

144. PIETER LAGROU, *De politieke strijd om het verzetsaureool. Verdienste en erkentelijkheid in het na-oorlogse België (1944-1950)*, licentiaatsverhandeling, KUL, 1989.

145. PIETER LAGROU, "Verzet en naoorlogse politiek", in LUC HUYSE en KRIS HOFACK (eds.), *De democratie heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België 1944-1950*, Leuven, 1995, 45-68; PIETER LAGROU, "Herdenken en vergeten. De politieke verwerking van verzet en vervolging in Nederland en België na 1945", *Spiegel historiael*, 29, nr. 3-4, 1994, 109-122 en PIETER LAGROU, "La Résistance et la politique d'après-guerre", in JOSÉ GOTOVITCH, PASCAL DELOGE en EMMANUEL GÉRARD, *Jours de paix*, Bruxelles, 2001, 127-55.

wees er op een belangrijk onderdeel van de vergoelijkende beeldvorming over collaboratie in Vlaams-nationalistische en katholieke kringen: een bijzonder negatieve kijk op het verzet¹⁴⁶. Aan de andere kant van de taalgrens analyseerde historica Chantal Kesteloot hoe de erfenis van het verzet politiek gebruikt werd in Franstalig België, voornamelijk in de context van terugkerende debatten over amnestie voor voormalige collaborateurs. Terwijl in kringen van Vlaamse collaborateurs en daarbuiten negatieve stereotypen over het verzet werden gepropageerd om de eigen slachtofferpositie in de verf te zetten, werd de herinnering aan het verzet aan Franstalige zijde een instrument om een Waalse ‘tegen-identiteit’ te creëren¹⁴⁷.

In België was de beeldvorming over de Tweede Wereldoorlog in die jaren brandend actueel. Vooral de conclusies uit het standaardwerk *Onverwerkt verleden* van sociologen Luc Huyse en Steven Dhondt doorprikten mythes die decennialang gemeengoed waren in naoorlogs Vlaanderen: ze stelden vast dat de naoorlogse bestraffing van collaborateurs dan wel varieerde in tijd en ruimte, maar niet ‘anti-Vlaams’ was geweest¹⁴⁸. Kantelpunt voor de vergoelijkende Vlaams-nationalistische visie op het oorlogsverleden waren eveneens de vermelde uitzendingen over collabo-

ratie van Maurice De Wilde en het verkiezingssucces van het extreemrechtse Vlaams Blok in 1991, dat de hardliners van die visie bijeenbracht¹⁴⁹. De electorale doorbraak van het extreemrechtse Vlaams-nationalisme bepaalde ook de argumentatie van Pieter Lagrou in een belangrijke publicatie over de Belgische vaderlandslievende verenigingen¹⁵⁰. Lagrou wilde het stereotiep beeld van de vaderlandslievende verenigingen ontkrachten en schreef daarmee één van de weinige bijdragen aan de Belgische historiografie die zo gedetailleerd ingaat op het naoorlogse verzetsmilieu. Ook de vertegenwoordigers van het verzet na de oorlog hadden het in de Vlaams-nationalistische beeldvorming immers zwaar te verduren gekregen¹⁵¹. Hij beargumenteerde onder andere dat het Belgicistische natiebeeld van de vaderlandslievende verenigingen moderner was dan dat van de Vlaams-nationalisten¹⁵².

Midden jaren 1990 stond het onderzoek naar het collectieve geheugen van de Tweede Wereldoorlog echter nog in de kinderschoenen. Op het colloquium in 1994 zorgde ook de verhouding van de respectieve herinnering aan collaboratie of verzet tot de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in zijn geheel nog voor veel discussie. Van een gemeenschappelijke aanpak was geen sprake.

146. BRUNO DE WEVER, “‘Septemberweerstanders’, ‘Flaminboches’ en ‘Idealistische oostfrontstrijders’. De collaboratie in België: onverwerkt verleden?”, in GABRIELLE DRIGEARD en CHANTAL KESTELOOT (eds.), *La Résistance et les Européens du Nord/ Het Verzet en Noord-Europa*, Brussel, 1994, 384-92.

147. CHANTAL KESTELOOT, “La résistance: ciment d’une identité en Wallonie?”, in: *La Résistance et les Européens du Nord/ Het Verzet en Noord-Europa*, Bruxelles, 1994, pp. 406-418.

148. LUC HUYSE en STEVEN DHONDT. *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, 1991. (Heruitgave: *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952. Een update na dertig jaar*, Leuven, 2020).

149. KOEN AERTS, “De bestraffing van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog: beeldvorming en onderzoek”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis/Cahiers d’Histoire du Temps Présent*, nr. 21, 2009, p. 72.

150. Lagrou eindigt het artikel dan ook met “Na een erg lange incubatieperiode is de doorbraak van de etterbuil van het Vlaams Blok misschien wel de heilzaamste aandoening die het Vlaamse nationalisme in zijn korte geschiedenis kende. Wie weet vormt het tevens een gelegenheid om, gezuiverd van het pus van oude wonden, terug aan te knopen bij een Belgische traditie, een Belgische moderniteit en bij de laatsten van zijn woordvoerders.”, Pieter LAGROU, “Welk vaderland voor de vaderlandslievende verenigingen? Oorlogsslachtoffers en verzetsveteranen en de nationale kwestie, 1945-1958”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis/Cahiers d’Histoire du Temps Présent*, nr. 3, 1997, p. 161.

151. Zie hiervoor ook de masterscriptie van AMBER SNAUWAERT, *Over patriotse smoelhelden en huilende hyena’s. Het verzet tijdens WOII in de spiegel van het Vlaams-nationalistische weekblad ‘t Pallieterke (1945-2015)*, Universiteit Gent, 2020.

152. De strijd van verenigde verzetsorganisaties en oudstrijdersverenigingen voor een strenge bestraffing en tegen amnestie leverde hen een anti-Vlaamse stempel op. Lagrou beargumenteerde dat in deze middens wel degelijk een belangrijk katholiek en Vlaams element aanwezig was. In hetzelfde themanummer publiceerde ook Alain Colignon over de verhouding van de vaderlandslievende verenigingen en oud-strijdersorganisaties tegenover het Belgische federaliserende vaderland. Zie Alain COLIGNON, “La Belgique, une patrie d’anciens combattants?”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis/Cahiers d’Histoire du Temps Présent*, nr. 3, 1997, p. 115-41.

Het rondetafelgesprek op het colloquium begon en eindigde dan ook veelzeggend met “*le problème du manque de rigueur et de l’usage du mot de résistance*” dat bleek uit de verschillende bijdragen¹⁵³. Ook voor historici van de naoorlogse herinnering was vooral het gebrek aan een heldere definitie van ‘verzet’ dus problematisch. Volgens historica Chantal Kesteloot was het dan ook de taak van de verzetshistorici om die definitie aan te leveren, wat in België evenwel wat voorbarig was gezien de *status quaestionis* van de verzetshistoriografie op dat moment¹⁵⁴. Het was bijna een decennium wachten vooraleer het academisch onderzoek de door José Gotovitch en Fabrice Maerten ingeslagen weg verder zou uitdiepen.

VIII. Twee richtingen in het nieuwe millennium

Verdieping van de social turn

Waar tijdens het onderzoek van José Gotovitch en Fabrice Maerten de beweging naar een sociale verzetsgeschiedenis nog in volle ontwikkeling was, kon historicus Emmanuel Debruyne (UCL) voor zijn onderzoek wel al steunen op een gevestigde traditie. Debruyne verdedigde in 2006 zijn doctoraat *La maison de verre. Agents et réseaux de renseignements en Belgique occupée 1940-1944* en positioneerde zich expliciet op het kruispunt tussen inlichtingstudies en verzetsstudies¹⁵⁵. Debruyne nuanceerde het tijdvak 1940-1944 door de inlich-

tinnennetwerken in een lange traditie van politio-nale, militaire en diplomatieke spionage te plaatsen. Hij benadrukte daarmee dat deze netwerken geen nieuw fenomeen waren, maar hun wortels hadden in het inlichtingenwerk tijdens de Eerste Wereldoorlog. Debruyne was vastberaden om komaf te maken met het beeld van “*une franc-maçonnerie des élites*” of “*une aristocratie de la résistance*”, verwijzend naar hoe respectievelijk José Gotovitch en Fabrice Maerten de naoorlogse beeldvorming over deze netwerken omschreven¹⁵⁶. Deze elitaire visie was volgens Debruyne meer het resultaat van de zichtbaarheid van de elites in de naoorlogse vaderlandslievende verenigingen en van het gunstige erkenningsstatuut van de Inlichtingen- en Actie Agenten in vergelijking met andere statuten¹⁵⁷. In 1992 was over de inlichtingennetwerken reeds het encyclopedische werk *Geheime Oorlog 40/45* van Fernand Strubbe verschenen, maar het wetenschappelijk onderzoek naar deze netwerken begon al vroeger, met de publicaties van Jean Dujardin en Etienne Verhoeyen¹⁵⁸. Debruyne - voortbouwend op deze voorgangers - voegde aan de klassieke focus op de organisaties, hun relaties met Londen en de inlichtingen zelf een sociaal perspectief toe door het fenomeen en haar leden in hun maatschappelijke context te situeren. Zoals Marcot opriep om verder te gaan dan het bestuderen van slechts de *Résistance-organisation*, wilde ook Debruyne verder gaan dan een beschrijving van individuele inlichtingennetwerken: “*Notre propos sera de considérer le tout plutôt que la partie, et la multiplicité des approches plutôt que le seul angle*

153. GABRIELLE DRIGEARD EN CHANTAL KESTELOOT, *La Résistance et Les Européens Du Nord*, vol. II, 1994, 139.

154. Ibidem, p. 142.

155. EMMANUEL DEBRUYNE, *La maison de verre. Agents et réseaux de renseignements en Belgique occupée 1940-1944*, doctoraatsverhandeling, UCL, 2006. In 2008 publiceerde Debruyne zijn doctoraat onder de titel *La guerre secrète des espions belges 1940-1944*.

156. JOSÉ GOTOVITCH, “Pour une approche sociopolitique de la résistance belge”, in *Mélanges René Van Santbergen*, Bruxelles, 1984, p. 125 en FABRICE MAERTEN, “Het verzet. Antifascisme en patriotisme”, in MARC VAN DEN WIJNGAERT e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, 2004, p. 241.

157. EMMANUEL DEBRUYNE, *La guerre secrète des espions belges 1940-1944*, p. 375.

158. FERNAND STRUBBE, *Geheime Oorlog 40/45*, Tiel, 1992. In 2015 verscheen ROGER COEKELBERGS, MARC COOLS en ROBIN LIBERT (reds.), *Gedenkboek Inlichtings- en Actie Agenten*, Antwerpen en in 2020 EMMANUEL DEBRUYNE en ROBIN LIEFFERINCKX (reds.), *Het schaduwleger / L’Armée de l’ombre*. JEAN DUJARDIN, “Le Mouvement National Belge: activités dans le domaine du Renseignement et de l’Action (1941 - février 1944)”, in *Cahiers d’Histoire de la Seconde Guerre Mondiale*, 1972, 1; JEAN DUJARDIN, “Le service ‘D’ et l’aide aux illégaux”, in *idem*, 1974, 3 en JEAN DUJARDIN “Le service ‘Luc’ (été 1941 - été 1942). Aspects des problèmes de commandement et de liaisons”, in *idem*, 1980, 6 en ETIENNE VERHOEYEN, “Het socio-professionele profiel van de stichters en leiders van de Belgische inlichtings- en actiediensten (1940-1944)”, in *1940. Belgique. Une société en crise. Un pays en guerre*. Bruxelles, 1991.

organisationnel¹⁵⁹.” Om de ‘menselijke dimensie’ van het fenomeen te begrijpen voegde Debruyne aan de bronnen die geproduceerd werden door een administratie, of door de clandestiene netwerken zelf, geschreven of mondelinge getuigenissen van agenten toe¹⁶⁰. De mentaliteit van verschillende sociale groepen, hun relationele weefsel en hun vermogen om te reageren op de functionele eisen van spionage bepaalden volgens Debruyne het uitzicht van de netwerken. Hij waarschuwde hier wel voor een al te organische visie waarbij elke sociale categorie zijn plaats had: de notabelen in het leiderschap, de gewone burgers in de rol van agenten en de vrouwen als koeriers. De vorming van een netwerk gebeurde nooit volledig buiten de sociale organisatie om, maar de grillen van een clandestiene strijd creëerden wel een zekere doorbreking van de ‘normale’ sociale relaties. Ook al speelden bepaalde elites een belangrijke rol in de richting en het functioneren van de netwerken, het aantal en de diversiteit van de betrokken actoren weerlegden het beeld van spionage als ‘aristocratie van het verzet’¹⁶¹.

“En fin de compte, l’image de Pierlot, qui évoquait une “maison de verre”, nous semble pertinente. Les réseaux de renseignements, aussi efficaces soient-ils, n’ont pas surgi du néant, c’est la maison Belgique qui les a engendrés. Non pas dans un élan unanimiste, bien sûr, mais selon les lignes de fracture qui la traversaient. [...] L’espionnage, à l’instar de la résistance

*en général, s’est davantage développé là où la patrie belge trouvait le plus de défenseurs, c’est-à-dire dans le monde francophone.*¹⁶²”

De ontwikkeling van het verzet volgde volgens Debruyne dus niet zozeer een klassenlogica, ideologieën of opvattingen over politieke macht - zelfs indien deze een rol hebben gespeeld - als wel de communautaire kloof.

Emmanuel Debruyne zette met zijn onderzoek de deur open naar het verbinden van de verzetshistoriografie met andere historiografische tradities, met name de geschiedenis van inlichtingenwerk. In dezelfde periode liet bovendien ook het onderzoek van historicus Antoon Vrints naar de geschiedenis van geweld toe om de band tussen verzet, geweld en banditisme te analyseren zonder te vervallen in een polemiek van heroïsme en demonisering¹⁶³.

Naast de inlichtingennetwerken kon ook het fenomeen van de clandestiene pers in deze periode blijven rekenen op de aandacht van verzetshistorici. In 2004 verscheen naar aanleiding van de tentoonstelling *Tegendruk. Geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog* een publieksboek dat een stand van zaken gaf van het onderzoek naar de clandestiene pers¹⁶⁴. Recent verscheen ook het onderzoek van Michèle Corthals dat dieper inging op de ideologische verscheidenheid en het toekomstbeeld binnen de Nederlandstalige sluiipers in Vlaanderen¹⁶⁵. In haar bijdrage in dit thema-

159. EMMANUEL DEBRUYNE, *La guerre secrète...*, p. 9.

160. Ibidem, p. 7-12.

161. Ibidem, p. 316.

162. Ibidem, p. 375.

163. ANTOON VRINTS, “Patronen van polarisatie. Homicide in België tijdens de Tweede Wereldoorlog”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 15, 2005. In *Le tribut des temps troubles. La justice face aux homicides attribués à la “résistance” dans l’arrondissement judiciaire de Mons (avril 1943-novembre 1944)*, bestudeerde AMANDINE THIRY in 2015 de juridische vervolging van gewelddaden tijdens de bezetting en de bevrijdingsdagen in het gerechtelijk arrondissement Bergen. JAN JULIA ZURNÉ haakte met *Tussen twee vuren. Gerecht en verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2017) in op de dynamiek tussen de Belgische magistratuur en gewelddadig verzet tijdens de bezetting. Zie in hetzelfde thema ook recentere de masterscriptie van ROBBE MEERPOEL, *Oorlog en geweld in Aalst. Tussen verzet en criminaliteit*, Universiteit Gent, 2018 en RUDI VAN DOORSLAER, *Nekschot. Oorlog, geweld en bevrijding in Tongeren*, Gorredijk, 2021.

164. Een gezamenlijk initiatief van de Stadsbibliotheek Antwerpen en Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in samenwerking met het CegeSoma en de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent: *Tegendruk. De geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Gent/Brussel/Antwerpen, 2004. Zie ook de licentiaatsverhandeling van historicus GERT DE PRINS, *Sluipers: Antwerpen 1940-1944*, Universiteit Gent, 2005.

165. MICHÈLE CORTHALS, “Welke toekomst voor een bevrijd België? Hoe de Vlaamse verzetspers zich voorbereidde op het einde van de Tweede Wereldoorlog”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 48, 2018.

Emmanuel Debruyne

In 2008 publiceerde Emmanuel Debruyne zijn doctoraat onder de titel *La guerre secrète des espions belges 1940-1944*.

nummer onderzoekt Corthals bovendien hoe communistische verzetskranten vrouwen mobiliseerden voor de clandestiene strijd.

Aan de Universiteit Gent werkte historica Karolien Steen in 2007 haar doctoraatsonderzoek naar het verzet in Gent af. Zij plaatste zich eveneens middenin de *social turn* - een 'totale' geschiedenis van het verzet in een beperkte geografische ruimte. Door in haar studie in dialoog te gaan met de Nederlandse socioloog A.A. Klumper - eerder dan haar resultaten expliciet te positioneren in de Belgische (Franstalige) verzetshistoriografie - illustreert deze studie het gebrek aan onderlinge kruisbestuiving tussen Franstalige en Nederlandstalige verzetshistorici. Steen ging niet in dialoog met Fabrice Maerten of José Gotovitch - wat Emmanuel Debruyne wel expliciet deed - maar paste Klumpers concepten 'socialisatie' en 'institutionalisering' toe op de Gentse casus¹⁶⁶. Bovendien is Steen hiermee de enige Belgische verzetshistorica - niet toevallig met het (tot op heden) enige Nederlandstalige doctoraat over het verzet - die zich in deze mate liet inspireren door Nederlands onderzoek naar verzet. Uit voorliggend reviewartikel blijkt de minieme impact van de Nederlandse onderzoekstraditie op de Belgische verzetshistoriografie, in tegenstelling tot de duidelijke Franse impact. Het onderzoek van Steen kaderde in het project *Verzet in Vlaanderen*, opgestart in 2002

door de Universiteit Gent en het CegeSoma vanuit de vaststelling dat door een aanzienlijke archivalische en historiografische achterstand in Vlaanderen een globale analyse van het verzet in België onmogelijk was¹⁶⁷. Het oorspronkelijke doel van dit project was dan ook om tot een synthese van het verzet in Vlaanderen te komen en zo de voorwaarden te creëren voor een algemene, comparatieve analyse van het Belgische verzet. Uiteindelijk verlieten de onderzoekers het pad van een synthese van het Vlaamse verzet en gaven ze de voorkeur aan microstudies. De Universiteit Gent had bovendien de voorbije jaren via een reeks scripties onder leiding van Herman Balthazar en Bruno De Wever een methodologisch model voor lokale verzetstudies uitgewerkt¹⁶⁸. Het was wachten op het huidige themanummer om het onderzoek van Karolien Steen te valoriseren¹⁶⁹.

Herinneringshistorici

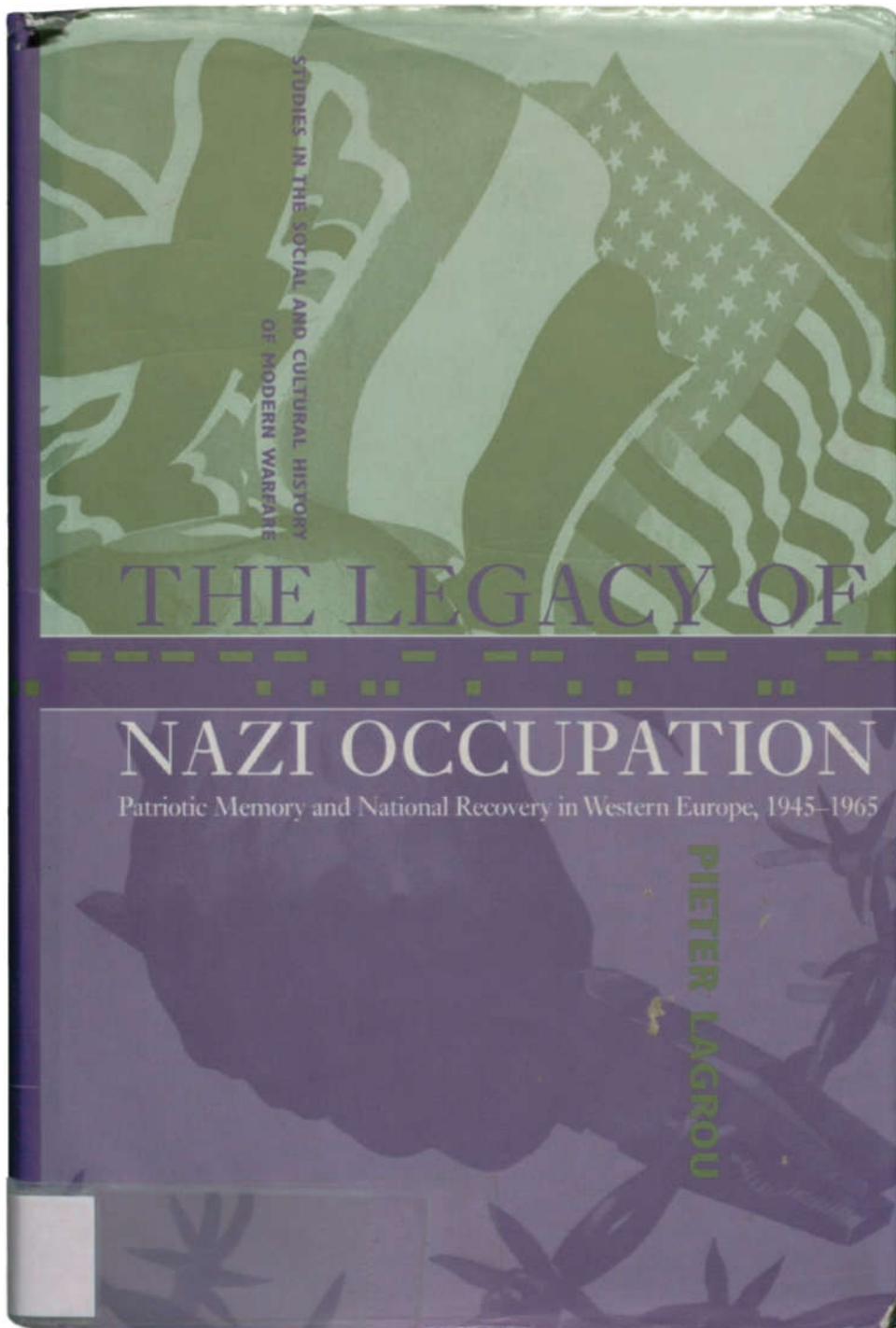
Tegelijk met de wetenschappelijke verdieping van de *social turn*, werden de Tweede Wereldoorlog en de herinnering eraan in de loop van de jaren 1990 en 2000 integraal onderdeel van het publieke en politieke debat. Vooral sinds de vijftigjarige herdenking van het einde van de Tweede Wereldoorlog zette de Belgische overheid dit deel van het verleden steeds meer in voor een nieuwe vorm van

166. KAROLIEN STEEN, *De schemerzone van een stad in oorlog: de evolutie van het verzet in Gent (1940-1944): van ongestructureerde initiatieven tot georganiseerde verzetsbewegingen*, doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2007, p. 38-43.

167. KAROLIEN STEEN, *De schemerzone...*, p. 16-17. Het project Verzet in Vlaanderen kreeg de steun van de Witte Brigade Fidelio, de enige erkende gewapende nationale verzetsbeweging uit de Tweede Wereldoorlog waarvan de hoofdzetel in Vlaanderen gevestigd was. Op archivalisch vlak resulteerde het project in een archiefdatabank van alle in België bewaarde archiefbronnen over het verzet in Vlaanderen en Brussel tijdens en na de Tweede Wereldoorlog: www.cegesoma.be/nl/databank-verzet-vlaanderen

168. Zie onder meer: MARIE-PIERRE VERHAEGEN, *Merelbeke in de oorlog: analyse en situering van het verzet in een plattelandsgemeente 1940-1944*, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1990; WOUTER ROBBERECHTS, *De partizanen van het bevrijdingsleger in volle bedrijvigheid te Aalst. Het gewapend verzet te Aalst (1940-1945)*, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2001; WOUTER VAN HERCK, *Ontstaan en groei van een verzetsbeweging. Vergelijkende prosopografie van de eerste 196 leden van de Witte Brigade/Fidelio*, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2002; FREDERIK VAN HULLE, *Blankenberge, een Vlaamse kuststad in de Tweede Wereldoorlog. Een prosopografische analyse van het verzet, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2002*; BERT HEYVAERT, *Witte ridders of roekeloze cowboys? Georganiseerd verzet in Lokeren tijdens WOII en de nawerking ervan*, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2005.

169. Bijdrage BRUNO DE WEVER en KAROLIEN STEEN in dit themanummer. In 2005 publiceerden de onderzoekers JAN LAPLASSE en KAROLIEN STEEN wel reeds "Het verzet gewogen. Een kwantitatieve analyse van politieke aanslagen en sabotages in België, 1940-1944", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 15.

The Legacy of Nazi Occupation : Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965
van Pieter Lagrou uit 2000

herinnerings- of herdenkingspolitiek¹⁷⁰. Maar ook de wetenschappelijke studie van die herinneringspolitiek en de geschiedenis van de oorlogsherinnering was simultaan van start gegaan.

Pieter Lagrou onderzocht in zijn doctoraat, gepubliceerd onder de titel *The legacy of Nazi occupation. Patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965*, het naoorlogse politieke lot van verzetsstrijders, weggevoerden, verplicht tewerkgestelden en slachtoffers van nazivervolging¹⁷¹. Terwijl de 'historici van de herinnering' in 1994 nog worstelden met een 'definitieprobleem' voor hun onderwerp, oversteeg Lagrou dit door de naoorlogse debatten over de afbakening van de groep te analyseren¹⁷². Zijn studie leverde belangrijke resultaten op over de verschillende wijze waarop Frankrijk, België en Nederland met het oorlogsverleden omgingen en hoe diverse groepen zich daarin schikten of hun naoorlogse positie net contesteerden. Lagrou volgde daarin het onderscheid van de Franse historicus Pierre Laborie, die een conflictmodel en een consensusmodel onderscheidde in de collectieve herinnering aan het verzet. Zowel België als Frankrijk vielen in die analyse onder de eerste categorie, terwijl er in Noord-Europese landen als Nederland en Noorwegen een meer homogene collectieve herinnering aan het verzet tot stand kwam¹⁷³.

Mee op de golf van *Memory Studies* en onderzoek naar herdenkingstradities, publiceerden historici Bruno Benvindo en Evert Peeters in 2011 *Scherpen van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WOII*¹⁷⁴. De auteurs stelden dat Lagrou deze

strijd enkel in politieke termen had geanalyseerd. Met een focus op 'gedenkplaatsen' wilden ze ook culturele elementen incorporeren in hun studie¹⁷⁵. De casussen als het Fort van Breendonk en de Brusselse congreskolom brachten de bredere maatschappelijke onderhandeling over de representatie van het verzet in de publieke ruimte in beeld, alsook de rol die de naoorlogse verzetsgemeenschap daar zelf in speelde. *Scherpen van de oorlog* bracht een kortstondige wetenschappelijke dialoog op gang, die vertaald werd in een nummer van het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (BTNG) ter verdere verkenning van het thema. Daarmee beoogden Benvindo en Peeters - in lijn met de nieuwste ontwikkelingen uit dit onderzoeksveld - een verschuiving van de studie van herdenkingspolitiek naar die van 'herinnering als sociale regulatie'¹⁷⁶. In het themanummer beschreef historicus Martin Conway hoe de naoorlogse Belgische regering meer begaan was met "*politics of present time*" dan met "*politics of memory*" en kwam hij tot de intussen vaak geciteerde vaststelling dat de herinnering in aan de Tweede Wereldoorlog in België pluraal en lokaal verankerd is¹⁷⁷. Hij markeerde ook een keerpunt: historici waren niet langer herinneringsactoren, maar onderzochten nu zelf die herinnering¹⁷⁸.

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog werd meer en meer in verband gebracht met een gefederaliseerd België, waarin de autonome deelstaten er een eigen blik op het verleden op nahielden¹⁷⁹. Hoewel Pieter Lagrou en Chantal Kesteloot eerder hadden beargumenteerd dat het debat over de bestraffing van collaborateurs niet van

170. NICO WOUTERS, "The Second World War in Belgium: 75 years of history (1944-2019)", p. 81.

171. PIETER LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation...*

172. Ibidem, p. 25

173. GABRIELLE DRIGEARD en CHANTAL KESTELOOT, *La Résistance et Les Européens Du Nord*, vol. II, Brussel, 1994, p. 133-134, zie ook PIERRE LABORIE, *Penser l'événement. 1940-1945*, onder redactie van Cécile VAST en JEAN-MARIE GUILLON, 2019, p. 232.

174. BRUNO BENVINDO en EVERT PEETERS, *Scherpen van de oorlog. De strijd om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, 1945-2010*, Antwerpen/Brussel, 2011.

175. Ibidem, p. 9.

176. BRUNO BENVINDO en EVERT PEETERS, "La mémoire de la Seconde Guerre mondiale comme régulation sociale: une perspective belge", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XLII, nr. 2-3, 2012, p. 10-19.

177. MARTIN CONWAY, "The End(s) of Memory. Memories of the Second World War in Belgium", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XLII, nr. 2-3, 2012, p. 170-87.

178. Ibidem, p. 171-172.

179. NICO WOUTERS, "The Second World War in Belgium ...", p. 71.

meet af aan communautair bepaald was, vormde het onderscheid tussen Vlaanderen en Franstalig België het uitgangspunt van zowat alle studies naar de beeldvorming over de Tweede Wereldoorlog, zo ook die over de herinnering aan het verzet. Het waren dan ook voornamelijk de historici die mythes rond collaboratie en naoorlogse repressie aankaartten, die ook de beeldvorming over verzet op de onderzoeksagenda plaatsten. Zo zochten Koen Aerts en Bruno De Wever in het themanummer van 2012 naar oorzaken voor de geobserveerde afwezigheid van het verzet in het collectieve geheugen in Vlaanderen¹⁸⁰. In hun bijdrage zetten ze in op drie verklaringen voor die zwakke verzetsherinnering: de afwezigheid van herinneringsactoren voor het verzet, een gebrek aan herinneringsbeleid en negatieve beeldvorming over verzetsstrijders in de publieke ruimte en de populaire cultuur¹⁸¹.

Eveneens in 2012 ging historicus Marnix Beyen concreet aan de slag om de representatie van het oorlogsverleden te onderzoeken vanuit lokaal perspectief. Via een microstudie naar straatnamen in twee buurgemeenten wierp hij de hypothese op dat de politieke kleur van een gemeente doorslaggevend kon zijn voor de representatie van het verzetsverleden in de publieke ruimte¹⁸². Onder leiding van Koen Aerts en Bruno De Wever haakte

een reeks masterscripties in op bovenstaande hypothesen door het *nachleben* van het verzet in een lokale context te onderzoeken. Ze wezen onder andere op het grote belang van individuele sterke persoonlijkheden, vaak met een maatschappelijk engagement dat tot in het interbellum terugging, voor het voortbestaan van vaderlandslievende verenigingen of de aanwezigheid van het verzetsverleden in de publieke ruimte¹⁸³.

Voor de masterscriptie van Jan Naert leverde interessante inzichten in de manier waarop het er in lokale afdelingen van een verzetsgroep na de oorlog aan toe kon gaan. Hij legde de verschillende spanningsvelden bloot waarmee het Onafhankelijkheidsfront in Gent na de oorlog werd geconfronteerd. Via een empirische studie van de interne dynamiek in deze organisatie kon hij concluderen dat ze weinig zichtbaar was in het naoorlogse straatbeeld en weinig activiteiten kende, maar dat “de bredere maatschappelijke strijd [van haar leden] startte noch stopte met respectievelijk de vorming en desintegratie van het Gentse OF”¹⁸⁴. Naert merkte ook de belangrijke bijdrage op van het progressieve flamingantische element in de Gentse verzetskern, iets waar ook Pieter Lagrou eerder op wees voor de vaderlandslievende verenigingen in het algemeen¹⁸⁵. Die sociaal-historische studie van het naoorlogse verzetsmilieu vindt

180. KOEN AERTS had met zijn doctoraat in 2011 een vervolgstudie afgeleverd op het werk van Huyse en Dhondt en daarmee verder de mythes over bestraffing van Vlaamse collaborateurs ontcracht: “Repressie Zonder Maat of Einde?": *De Juridische Reintegratie Van Collaborateurs In De Belgische Staat Na De Tweede Wereldoorlog*, Gent, 2014.

181. KOEN AERTS en BRUNO DE WEVER, “Het Verzet in de Publieke Herinnering in Vlaanderen”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2012, 42, 2-3, p. 78-107.

182. MARNIX BEYEN, “Alleen nog maar een straatnaam? Verzetshelden in de Wilselse herinneringspolitiek”, *Tijdschrift: heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen* 2, nr. 1, 2012, p. 23-35.

183. Zie onder andere WARD BAETEN, *Het Kempisch legioen: de dubbele strijd van een verzetsbeweging 1942-1944 en 1944-1961*, Universiteit Gent, 2004; KOEN LEYMAN, *Helden of bandieten? Een onderzoek naar de beeldvorming over het verzet, 1944-2005*, Universiteit Gent, 2006; HANNES RAES, *Tussen feit en fictie. De katholieke beeldvorming over het verzet, 1944-1950: de katholieke en het verzet: een snel verzuurde relatie?*, Universiteit Gent, 2009; SIEN BAILLIEU, *Doorwerking van het verzet na de Tweede Wereldoorlog in de Brugse lokale politiek en herinneringscultuur*, Universiteit Gent, 2010; CEDRIC BOHI, *Het verzet in de publieke herinnering in Vlaanderen. Een casestudy van de lokale Verbroedering van het Geheim Leger te Sint-Niklaas (1969-2006)*, Universiteit Gent, 2018; HELEEN WILS, *Het vergeten verzet van het Kempisch Legioen. Een casus over een lokale verzetsgroep in de publieke herinnering in Turnhout*, Universiteit Gent, 2020. Zie eerder ook al NICO WOUTERS, “Hetzelfde en toch verschillend. Oorlog en oorlogsherinnering in twee aangrenzende dorpen, Essen (België) en Wouwe (Nederland)”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 5, 1998, p. 133-70 en aan de KUL BERT COENEN, *De bierkaai van de vergetelheid of de strijd van helden en slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog tegen de maatschappelijke onverschilligheid. Leuven, 1944-1995*, 1995.

184. JAN NAERT, “‘Onze strijd is niet ten einde’. Het Gentse Onafhankelijkheidsfront tijdens en na de Tweede Wereldoorlog”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XLV, nr. 2-3, 2015, p. 151.

185. PIETER LAGROU, “Welk vaderland voor de vaderlandslievende verenigingen? Oorlogsslachtoffers en verzetsveteranen en de nationale kwestie, 1945-1958”

weerklink in het lopende doctoraatsonderzoek van historica Babette Weyns aan Universiteit Gent.

Sinds 2014 is de studie naar naoorlogse beeldvorming, opnieuw onder invloed van internationale trends in *Memory Studies*, verschoven naar transgenerationale overlevering van herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. Een pioniersstudie uit 2002 aan het CegeSoma uitgezonderd, werd ook dit onderzoek geoperationaliseerd door Bruno De Wever en Koen Aerts, historici van de collaboratie en naoorlogse repressie¹⁸⁶. Bijgevolg lag de focus in eerste instantie op de overdracht van herinneringen in families met een collaboratieverleden, culminerend in Aerts' postdoctoraal onderzoek *Kinderen van de repressie: hoe Vlaanderen worstelt met de bestraffing van de collaboratie* in 2018¹⁸⁷. In het recente onderzoeksproject TRANSMEMO werd de blik verruimd naar nakomelingen van verzetsstrijders aan zowel Vlaamse als Franstalige kant¹⁸⁸.

Via documentairereeksen die kinderen van collaborateurs en verzetsmensen aan het woord lieten, bracht Koen Aerts dit onderzoek ook de Vlaamse huiskamer binnen. De reeks 'Kinderen van het

verzet' was er voornamelijk op gericht negatieve clichés over het verzet te ontcrachten. De aflevering met experten vloeiende voort uit het onderzoek naar de beeldvorming over verzet en collaboratie in Vlaanderen. Het verzet in zijn historische context bleef beperkt tot de eerste aflevering en ook het begeleidende publiëksboek door journalist Piet Boncquet droeg hier weinig toe bij¹⁸⁹. Nico Wouters concludeerde dan ook recent dat de dominantie van een vaag gedefinieerde 'publieke herinnering' fundamenteel historisch onderzoek over de Tweede Wereldoorlog naar de achtergrond duwde¹⁹⁰.

Toch leverde 'Kinderen van het verzet' overduidelijk een vernieuwde interesse in dit vergeten gewaande deel van de geschiedenis, althans aan Vlaamse kant. De meest recente wetenschappelijke én publiëksgerichte publicatie over het verzet in België, samengesteld door historicus Fabrice Maerten, biedt een expliciet *Belgisch* perspectief en zou wel eens de herinnering aan en geschiedenis van het verzet met elkaar kunnen verzoenen¹⁹¹. Maertens bronnengids heeft in elk geval de ambitie om de blik van enthousiastelingen "opnieuw op de geschiedenis ervan [te] richten, in al haar complexiteit en diversiteit¹⁹²."

186. ISABELLE PONTEVILLE en CHANTAL KESTELOOT, "Kinderen van verzetslui of collaborateurs: opgroeien zonder vader of moeder", '30-'50. SOMA Berichtenblad X, 2002. KOEN AERTS, BRUNO DE WEVER en ALINE SAX, "Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten", *Revue Belge de Philologie et d'Histoire / Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 92, 2014, p. 575-94.

187. KOEN AERTS, *Kinderen Van De Repressie: Hoe Vlaanderen Worstelt Met De Bestrafing Van De Collaboratie*. Kalmthout, 2018.

188. Zie <https://www.cegesoma.be/nl/project/transmemo> en de bijdrage van Florence Rasmont in dit themanummer.

Het project kent ook een publiëksgerichte uitloper in de vorm van een podcast: <https://www.cegesoma.be/nl/news/les-transmissions-la-guerre-en-h%C3%A9ritage-de-overdracht-de-erfenis-van-de-oorlog>. Al in 2014 riep ook Nico Wouters op tot meer onderzoek over de taalgrens heen, zie NICO WOUTERS, "Lokaal geheugen: de sociale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen", in *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 92, fasc. 2, 2014. Histoire médiévale, moderne et contemporaine/Middeleeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis. pp. 545-574.

189. Zie ook de evaluatie van de reeks door BABBETTE WEYNS, "De erfenis van een oorlog", blog op *BelgiumWWII.be*, <https://www.belgiumwwii.be/nl/blog/erfenis-van-een-oorlog.html>, (geraadpleegd 15/12/2020). PIET BONCQUET, *Kinderen van het verzet*, Kalmthout, 2019. Historicus Bart Willems noteerde over het begeleidende publiëksboek: "Wie na het lezen van het boek denkt beter geïnformeerd te zijn over 'het' verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in België komt bedrogen uit.", BART WILLEMS, "Don't judge a book by its cover", blog op *BelgiumWWII.be*, <https://www.belgiumwwii.be/nl/blog/don-t-judge-a-book-by-its-cover.html>, (geraadpleegd 15/12/2020).

190. NICO WOUTERS, "The Second World War in Belgium ...", p. 81.

191. FABRICE MAERTEN, *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII*, Tielt, 2020.

Maerten spreekt die ambitie overigens zelf uit in "Het verzet: geschiedenis en heinnering verzoenen", blog op *BelgiumWWII.be*, <https://www.belgiumwwii.be/nl/blog/het-verzet-geschiedenis-en-herinnering-verzoenen.html>, (geraadpleegd op 15/12/2020).

192. Ibidem, p. 22. Voor een uitgebreidere bespreking van het boek zie BABBETTE WEYNS, Recensie van *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII* in *Contemporanea. Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis*, XLII, 2020, nr. 4.

FABRICE MAERTEN (RED.)

WAS OPA

EEN

SPEUREN NAAR
MANNEN EN VROUWEN IN
HET VERZET TIJDENS WOII

HELD?

Was opa een held? van Fabrice Maerten uit 2020.

IX. Besluit: van l'esprit de la Résistance naar een sociaal verankerd fenomeen 'verzet'

Op een vergadering van de *Commission Historique de la Résistance* in november 1945, onderstreepte toenmalig minister van Landsverdediging Léon Mundeleer "*l'intérêt tant national que vis-à-vis de l'étranger, de consigner dans une oeuvre de stricte objectivité, les efforts déployés par la Résistance Belge pendant l'occupation*"¹⁹³. Een objectieve studie over het Belgisch verzet was van nationaal én internationaal belang. Een studie kwam er, maar het *Guldenboek van de Belgische weerstand* was moeilijk objectief te noemen. De internationale uitstraling was ook gering, al leverde het wel samenwerking op met een vooraanstaand Frans verzetshistoricus als Henri Michel. Hij werd vervolgens door zowat elke betrokken partij naar voren geschoven als *incontournable* voor de Belgische verzetsgeschiedenis.

Toch bleef de Belgische verzetshistoriografie verschillend van die van de buurlanden: in vergelijking met Frankrijk en Nederland kregen de naoorlogse erkenningsstatuten voor individuele verzetsstrijders in België bijvoorbeeld een veel belangrijker status toebedeeld, zowel in het publieke discours als in de historiografie. Hoezeer ze ook als artificieel werden aangevoeld door zowel verzetsleiders als historici, vormde de categorisatie van het verzet in verschillende actievormen decennialang hét referentiepunt voor de definitie van het fenomeen. De eerste synthesewerken, zoals het *Guldenboek van de Weerstand* en de publicaties van Henri Bernard, gebruikten deze categorisatie als blauwdruk en stelden het Belgisch verzet verder voor als een actieve minderheid, gesteund door een passieve meerderheid van de Belgische bevolking.

Die voorstelling was het resultaat van een moeilijke evenwichtsoefening tussen een exclusieve en inclusieve invulling van het verzet. De eerste

verzetshistorici waren veelal zelf exponenten van het verzet. Door zich al te *exceptioneel* voor te stellen, zouden ze inboeten aan representativiteit. Bovendien hadden ze er belang bij het Belgisch verzet te beschrijven als eervol, zuiver en apolitiek, zeker in het kader van de Koude Oorlog. Conservatief rechtse verzetsgroepen bevestigden vooral dat zelfbeeld in de eerste publicaties over het verzet. Voor de communisten was er weinig plaats in die eerste fase van de verzetshistoriografie, waarin militaire en anticommunistische 'verzetshistorici' de bovenhand hadden. Geleidelijk aan evolueerde de morele en abstracte invulling van een Verzetseest met grote 'V' naar historische observaties over de beweegredenen van Belgen in het verzet. Omdat voornamelijk Franstalige verzetshistorici hierin het voortouw namen, werd de Belgische historiografie meer beïnvloed door de Franse verzetshistoriografie dan door eender welk ander land. Vooral jonge historici aan het in 1967 opgerichte Navorsings- en Studiecentrum van de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog markeerden een ommekeer. Ook in die evolutie bleef de verhouding van 'het verzet' tot de bredere maatschappij de hamvraag.

De erkenning van de complexiteit van het verzetsfenomeen in de jaren 1970 leidde uiteindelijk in de jaren 1990 naar een sociologische benadering van het thema en een drang om dit fenomeen 'in haar geheel' te vatten. Een 'totale' geschiedenis van het verzet dus, slechts haalbaar via een lokale *case study*. Ondanks het ontbreken van een standaardwerk voor België, bewoog er heel wat. Eerder dan pasklare antwoorden op de uitdagingen van de verzetshistoriografie, leverde de *social turn* nieuwe perspectieven op en daarmee ook nieuwe vragen. Nog steeds zochten verzetshistorici naar een definitie van verzet, maar ze stelden zich ook vragen over de verhouding tussen intentionaliteit en functionaliteit van een verzetsengagement, de rol van chronologie, het nut van de kwantitatieve methode en hoe ze tot dan toe onderbelichte sociale groepen in de verzetshistoriografie konden betrekken.

¹⁹³. Vergaderverslag Historische Commissie van de Weerstand 19 november 1945, *Archief van de gewapende verzetsgroep Witte Brigade/Fidelio*, CegeSoma, AA2495/567.

Nadat de *social turn* eerder al gestart was met het afbreken van de muren tussen het verzet en de omringende samenleving, werden in de jaren 2000 steeds meer grenzen met andere historiografische tradities doorbroken. Inlichtingenstudies en de studie van geweld vonden in het verzet een dankbaar onderwerp. In dezelfde periode vond een inhaalbeweging plaats aan Nederlandstalige kant, die echter amper voortbouwde op de onderzoeksresultaten van Franstalige verzetshistorici. Veel werken werden overigens niet vertaald naar de andere landstaal, een steeds sterker wordende hinderpaal voor kruisbestuiving over de taalgrenzen heen. Tegelijkertijd stuwde een ‘memory-boom’ het onderzoek in België verder, ditmaal in de richting van het verzet *na* de oorlog.

Begin jaren 1990, onder meer onder invloed van de doorbraak van extreemrechts in Vlaanderen, waren vooral mythes rond collaboratie en de naoorlogse repressie doorprikt. Als bijproduct stipten historici nu ook sporadisch de negatieve en stereotype beeldvorming over het verzet aan. Hoewel de eerste reflecties over de herinnering aan het verzet groeiden uit de studie naar het fenomeen in zijn historische context, werden ‘verzet’ en de herinnering eraan steeds meer gepercipieerd als fundamenteel verschillend van elkaar. Er is bijgevolg tot vandaag weinig terugkoppeling tussen historische studies over verzet en studies die ingaan op de nalatenschap ervan.

Wat 76 jaar aan verzetshistoriografie bindt, is de uitdaging het onderwerp af te bakenen. Historici stonden (en staan) voor een epistemologische en

methodologische paradox: een unieke clandestiene leefwereld analyseren - fundamenteel verschillend van andere ervaringen tijdens de bezetting - zonder verzet te isoleren van haar sociale context en lokale wortels¹⁹⁴. Die zoektocht is bovendien nooit het monopolie van academische historici geweest. Sinds de bevrijding verschijnen historisch-wetenschappelijke en niet-academische werken parallel, al is wel vast te stellen dat academisch onderzoek weinig weerklank vindt bij het brede publiek. Een fenomeen dat overigens niet uniek is voor België. Zo start de meest recente Franse synthese *La lutte clandestine en France* vanuit de vaststelling dat het Franse publiek zijn verzetsgeschiedenis niet kent. Ook Nederlandse historici aan het NIOD gaan via nieuwe perspectieven op het verzet op zoek naar een publieksgerichte vertaling van onderzoeksresultaten, met name omdat “het gangbare beeld van ‘het verzet’”, als iets *uitzonderlijk* en *buitengewoon*, niet toelaat “het verzet te verbinden met de ervaringen en vraagstukken van nu¹⁹⁵”.

In de buurlanden worden nationale syntheses niet volledig afgezworen, maar ligt de nadruk vandaag meer op studies die het fenomeen verzet niet noodzakelijk als een nationale aangelegenheid benaderen. Hoewel België sporadisch als casestudy in internationale overzichtswerken verscheen, maken Belgische historici geen deel uit van transnationale oefeningen die de nationale grenzen expliciet willen doorbreken¹⁹⁶. Wellicht is het daarvoor tóch wachten op een nationale synthese, maar die staat evenmin op de agenda: ook na 76 jaar lijkt het Belgisch verzet nog steeds op zoek naar zijn historicus/-a.

194. SÉBASTIEN ALBERTELLI, JULIEN BLANC en LAURENT DOUZOU, *La lutte clandestine en France: une histoire de la Résistance, 1940-1944*, Paris, 2019, p. 453.

195. *Heel gewoon of juist bijzonder? Nieuwe visies op mensen in verzet tijdens de Duitse bezetting van Nederland 1940-1945*. Onderzoeksprogramma Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, 2014 (zie: www.niod.nl/projecten/heel-gewoon-of-juist-bijzonder).

196. PIETER LAGROU, “Belgium”, in BOB MOORE (dir.), *Resistance in Western Europe*, Oxford, 2000, p. 49.; FABRICE MAERTEN, “Belgium”, in PHILIP COOKE en BEN H. SHEPHERD (eds.), *European Resistance in the Second World War*, Barnsley, 2013, p. 33-51. Voorbeelden van recente werken met een transnationaal perspectief: OLIVIER WIEVIORKA, *The Resistance in Western Europe, 1940-1945*, New York, 2019 en ROBERT GILDEA en ISMEE TAMES, *Fighters Across Frontiers: Transnational Resistance in Europe, 1936-48*, Manchester, 2020. Het is trouwens niet toevallig dat deze transnationale verzetsgeschiedenis geschreven werd op een moment dat het Europese eenmakingsproject onder druk staat. In een interview naar aanleiding van de publicatie van *Fighters Across Frontiers* liet co-auteur Robert Gildea zich ontvallen: “It is an anti-Brexit book” (Podcast NIOD REWIND afl. 11: soundcloud.com/niod_rewind_podcast/fighters-across-frontiers).

Michèle Corthals is Master in de Politieke Wetenschappen en Geschiedenis. Momenteel is zij verbonden aan de Universiteit Antwerpen waar zij onder leiding van Prof. dr. Marnix Beyen aan een doctoraat werkt over vrouwelijk verzet in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Michele.Corthals@uantwerpen.be.

Babette Weyns is Master in de Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, momenteel is zij als aspirant van het FWO verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. In haar doctoraat onderzoekt ze onder leiding van prof. dr. Bruno De Wever en prof. dr. Koen Aerts de naoorlogse herinneringsmilieus van het Belgisch verzet. Babette.Weyns@ugent.be.

Lijst met afkortingen

AS:	Armée Secrète
BNB:	Belgische Nationale Beweging
BTNG:	Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis
CARCoB:	Centre des Archives du communisme en Belgique
CegeSoma:	Centre d'Études et de Documentation Guerre et Sociétés contemporaines/ Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
CREHSGM:	Centre de Recherches et d'Études historiques de la Seconde Guerre mondiale
FI:	Front de l'Indépendance
GL:	Geheim Leger
KMS:	Koninklijke Militaire School
NIOD:	Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies
NSGWO:	Navorsings- en Studiecentrum van de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog
KPB:	Kommunistische Partij van België
KUL:	Katholieke Universiteit Leuven
OF:	Onafhankelijkheidsfront
RUG:	Rijksuniversiteit Gent
SS:	Schutzstaffel
UA:	Universiteit Antwerpen
UCL:	Université catholique de Louvain
UGent:	Universiteit Gent
ULB:	Université libre de Bruxelles